

INSTITUTE OF APPLIED SCIENCES
THE UNIVERSITY OF THE SOUTH PACIFIC

Summary Report on the Vanuaso District, Gau Marine Resource
Management and Monitoring Planning Workshop (Fijian version),
September 2001

IAS ENVIRONMENTAL STUDIES REPORT NUMBER: 117

By

Tawake, A., Fong, Patrick S. and Veitayaki, J

SUMMARY REPORT
ON THE
2001 VANUASO DISTRICT MARINE RESOURCE
MANAGEMENT AND MONITORING PLANNING
WORKSHOP
(FIJIAN VERSION)

Prepared By

Alifereti Tawake.
Sakiusa P Fong.
Institute of Applied Science,
University of the South Pacific
Suva

Joeli Veitayaki.
Marine Studies Programme,
University of the South Pacific,
Suva.

Transcribed by
Wana Sivoi and Avisake Ravuvu of SPACHEE

LEWE NI RIPOTE

Ulutaga

Drau ni Pepa

Na i Vakamacala Taumada (Introduction)	3
Tuvatuva ni Veitaratara (Logistical Structure)	5

Vakalekaleka ni Veika e Vakayacori ena Vuli Veitalanoa
---

1. Naki ni Vuli	6
2. Mapetaki ni Yau Bula (Resource Mapping)	8
3. Marine Resource Transect Initial Analysis	13
4. Veisemati ni Tamata kei na Veika Bula (Marine Ecology)	14
5. Sasalu Bibi Duadua	18
6. Na i Tuvatuva ni Leqa	19
7. Veisemati ni Veika e Rawa mai na i Qoliqoli (Impact Flow Diagram)	21
8. Vesemati ni Lawalawa se Soqosoqo (Relationship Diagram)	28
9. Na Lalawa se Vakanananu (Project Map)	33
10. Veisau e Yaco ena Tikina ko Vanuaso (Historical Profile)	34
11. Vanuaso District (Marine Resource Management & Monitoring Plan)	54
APPENDICES	
Lewe ni Vuli	55
Resource and Vision Maps	

VAKAMACALA TAUMADA ME BALETA NA I NAKI NI SASAGA NI KENA DIKEVI KA MAROROI NA I YAU BULA E TU E NA BARAVI KEI NA I QOLIQOLI E NA TIKINA KO VANUASO

A. NAI TEKITEKIVU NI SASAGA OQO.

Na sasaga ni kena dikevi, vulici ka maroroi na vei yau bula e na i qoliqoli ena tikina ko Vanuaso e muria mai na mataqali sasaga vata ga ka a vakayacori mai Verata, Tailevu ena vica na yabaki sa oti ka mai cava e na dua na Workshop ena Univesiti ni Ceva ni Pacifika (USP) ena 1999.

Na kena mai vakayacori na vuli oqo e na tikina ko Vanuaso e a vu mai e na na gagadre nei Joeli Veitayaki ka a veitaratara vakavoleka kina kei iratou na veituraga ni koro e na veikoro kei na Mata ni Tikina. E na veivakadonui ni vale ni volavola ni tikina ko Vanuaso a qai gole kina na kerekere kina Institute of Applied Science (IAS) mai USP me mai vakayacori na sasaga oqo.

E bibi me kakua ni sa yaco mai kina tikina kei na kena veikoro na leqa ni veivakatorocaketaki sega ni vakasamataki vakayalomatua era sa sotava tu ena veiyasai Viti kei vuravura ka ra sa vakakila tu oqo na ca ni kena sega ni vakayagataki vakayalomatua na vanua, wai kei na kena sasalu, me qai tukuni ni a sega ni bau dua e a vakasalataki keda. E na tikina ko Vanuaso, sa i naki ni sasaga me vakabibitaki na vakayagataki vakayalomatua ni wasawasa kei na kena vei sasalu. E gadreva kina ko Joeli kei iratou na Turaga ni Koro ena veikoro me tovolei ena sasaga oqo me veitalanoataki ena loma ni tikina nai tosotoso ni veivakatorocaketaki e ganita me da taurivaka ka me da rawata kina na noda bula sautu ka sega ni rui sivia na noda vakacacana na i vurevure ni bula e tu ena loma ni tikina.

E vakabibitakini sa bolei keda tu nai taba tamata e na Tikina ko Vanuaso nikua me da tovolea me da rawata na bula sautu mai na i vurevure ni bula e tu ena loma ni tikina ka da qai nanumi ira na luveda kei na noda kawa ena veigauna mai muri. Na vanua kei nai qoliqoli kei na kena sasalu esa tu oti, sa nodatou tavi e daidai me datou vakayagataka ena kena i vakavakayagataki e yalomatua ka yavutaki ena noda veinanumi nai taba tamata nikua ka da nanumi ira na noda kawa mai muri. Na i lavo kei na i yau ena oti ka ca mai ia ke sa oti na sasalu ena loma ni tikina baleta ni da a vakasasabutaka na kena vakayagataki e sa na qai leqa levu cake sara.

B. NA I NAKI NI SASAGA OQO

Nai naki levu ni sasaga oqo sai koya na kena tovolei me vakalesui tale mai na sautu ni noda vanua kei na i qoliqoli kara dau sakitaka tu na noda qase e liu. Me vaka nisa levu sara na veisau e kauta mai ko gauna, ka ra sa drava mai na vei vanua ni qoli voleka kina noda veikoro lelevu, e bibi kina me da digidigi vakayalomatua na lewe ni vanua ena veika e da cakava kei na kena e da vakatabuya ena na noda tikina kei na koro. E tiki talega ni vuli veitalanoa oqo sai koya na nomuni vakaitavi saraga na lewe ni vanua ena kena veitalanoataki, vulici ka vakaivolataki na veika bula e tu ena nomuni i qoliqoli.

E na gadrevi vakalevu na nodra vakaitavi nai liuliu ni yavusa, Turaga ni Koro, idauqoli, turaga, marama kei ira na i tabagone, cauravou, goneyalewa ka ni ko ira oqo e ra na tomana tiko na sasaga oqo. Sa i kemuni talega ko ni kila vakavinaka tu na veimataqali sasalu kei na ika e tu e nomuni i qoliqoli kei na i tuvaki ni i qoliqoli.

Na sasaga oqo e na vakavotukana walega kevaka koni duavata, lomavata ka vakaitavi kina na lewe ni vanua ni sai kemuni ga na i taukei ni qoliqoli e tiko vei kemuni na lewa ni nodra tiko vinaka na nomuni kawa ni mataka---na kena sautu se drava na i qoliqoli ni mataka e vakatau e na kena i vakavakayagataki ena gauna oqo.

C. TUVATUVA NI KENA CAKACAKATAKI NA TAQOMAKI NI I YAU BULA MAI WAITUI KEI NA VEIVAKATOROCAKETAKI RARABA E NA TIKINA KO VANUASO.

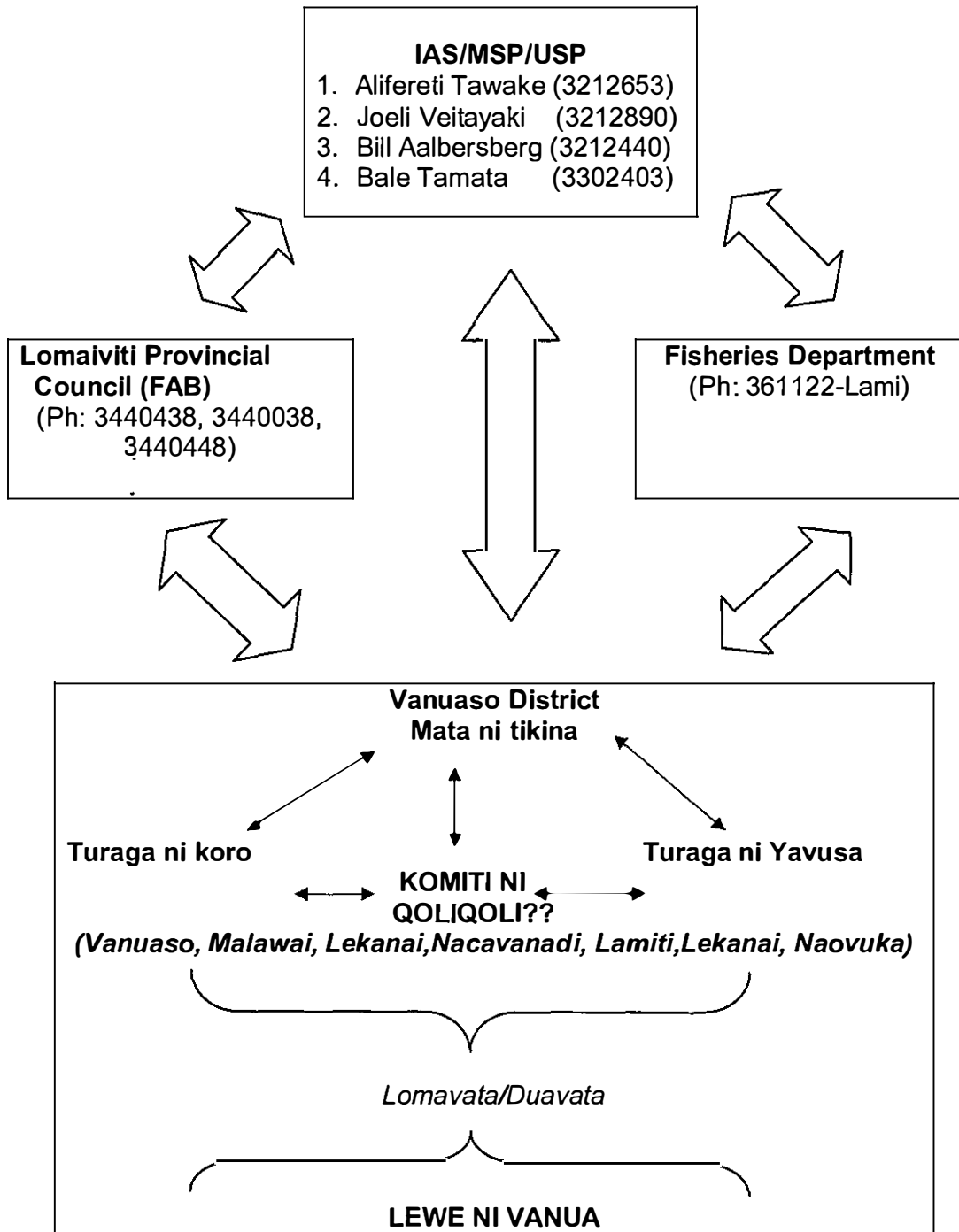
'Community-Based Marine Conservation Action Plan/Management Plan'

E dua talega na i naki bibi ni sasaga oqo sa i koya na kena na vakarautaki e dua na i Tuvatuva ni Vakayagataki Vakayalomatua ni i Qoliqoli kei na kena Sasalu "Management Plan", ka mera na vakaitavi saraga ena kena tuvai na lewe ni vanua. Qoqo ena rawa ni qai vakarautaki se vakadonui ni sa mai cava nai karua ni workshop ka na via siga tolu tale na kena dede. E ka bibi, me da kila na i balebale ni "Management Plan" ka vakaitavi saraga na lewe ni vanua ena kena volai, ka vakauasivi na kena vakamuri tiko e na veiyabaki sa tu ki liu ka me na rawa ni laurai na kena lesu tale mai na sautu ni noda i qoliqoli, me baleti keda ena veisiga ni mataka kei ira na noda kawa mai muri.

TUVATUVA NI SASAGA OQO

- **Veisiko Taumada---July 2001**
- **Matai ni Vuli (Marine Resource Awareness Workshop)--September 2001**
- **Vakatovolei, vakatovotovototaki ka talevi lesu na Management Plan**
- **Karua ni Vuli Veitalanoa (Monitoring Workshop) ka survey taki na i qoliqoli.**

Nai tuvatuva ni veitaratara me baleta na sasaga oqo

TIKINA VANUASO MARINE RESOURCE MANAGEMENT PLANNING WORKSHOP.

NAKI NI VULI:

- 1. Veitalanoataka na veisan kei na vakacaca sa tara tiko na noda i qoliqoli sei yaubula e na tikina e Vanuaso**
- 2. Dikevi na veika e tu ena noda i qoliqoli kei na vanua kei na vei wekani e koto vata kina**
- 3. Biu vata e dua nai tuvatuva ina kena vakayagataki vakavuku na noda i yaubula me yavu ni lalawa ni veivakatorocaketaki e na tikina.**

Veika e namaki mai vei ira na tiko rawa ena vuli.

1. Vuli ena i walewale ni qoli
2. Vakamatataki na i walewale ni tataqomaki
3. Wasei na veika e sega ni kilai
4. Vakarauni vakasama ena gauna oqo
5. Gagadre e tiko ni kena taqomaki na i yau bula
6. Kila na i qoliqoli
7. Yaga ni veika bula e wavoliti keda tu
8. Vulici tu na nomuni yau bula ka rogoca
9. Rogoca nai vakamacala ni keda taqomaki nai yau bula me baleti ira ni mataka
10. Kila ka vakadewataki na veika e rawa ni vakayagataki e na noda i qoliqoli
11. Kila na veika bula e tu wavoliti keda
12. Na cava na vuna sa lailai tiko kina na ika kei na veisau sa yaco tiko e na gauna oqo
13. Kakua ni ra qai bilitaki nai taba oqo ena drava ni qolioqli.

LAWA NI VULI:

1. Kua na bera: Ovisa ni vuli/time keeper- Nacanieli Ravula.
  2. Oti na vuli qai gunu yaqona.
  3. Vakataavako e tuba ena gauna ni vakacagicagi
  4. Oqo na vuli veitalanoa ka meda na vaka i tavi kece.
-

**VAKADIKEVI NAI YAUBULA KEI VANUASO --' LAND & MARINE
RESOURCE ANALYSIS'**

WASEWASE: No 1. LOMANIVANUA KEI NA KORU

1. Sasalu se veika bula e laurai e nai wasewase oqo.	Kau, Toa, Vuaka, Koli, Bulumakau, Senikau, Ika, Ga, Vusi, Voivoi, Yaqona, Dalo
2. Ono (6) na sasalu ka bibi duadua e na veivanua oqo. (Qolivi wasoma me volitaki se laukana se cavuti vakavanua beka)	Ika, Ura, Duna, Sici ni waidranu, Lauwalu, Lumi (Loa)
3. Na cava nai vurevure ni i lavo e na veivanua oqo.	Voivoi, Vuaka, Bulumakau, Niu, Yaqona, Dalo
4. Vakarau ni teitei se i walewale ni qoli cava e vakayacori kina	Tei-veiovoi, Tei – vakalogana (eg. Tavioka) Qoli-lawa (totobo), Cocoka, siwa,, Duva
5. Vakarau Vakavanua / Lawa ni matanitu e taqomaki kina na veika bula.	Duva – Vakarau vakavanua - Lawa ni matanitu
6. Na leqa se vakacaca e vuni kena sa yali tiko yani na veisasalu se na sautu ni vanua kei na katoa ni noda i qoligoli	Duva Dave

Wasewase 1: Wana Sivoi , Mesalume Tuiwaru, Josaia Baravi, Poasa Seru, Litiana Rika.

WASEWASE: No 2 VEIDOGO / TIRI

1. Sasalu se veika bula e laurai e na vanua oqo.	Dogo, Titi, Dabi, Mana, Kuka, Bonu, Qari, Walu.
2. Ono (6) na sasalu ka bibi duadua e na veivanua oqo. (Qolivi wasoma me volitaki se laukana se cavuti vakavanua beka)	Qari, Dogo, Lumi Boso, Dabi, Ika,
3. Na cava nai vurevure ni i lavo e na veivanua oqo.	Qari, Kuli ni dogo.
4. Vakarau ni teitei se i walewale ni qoli cava e vakayacori kina	Tudai mana, Lawa sua, Buburu.
5. Vakarau Vakavanua / Lawa ni matanitu e taqomaki kina na veika bula.	Kua na ta tiri, Kua na duva.
6. Na leqa se vakacaca e vuni kena sa yali tiko yani na veisasalu se na sautu ni vanua kei na katoa ni noda i qoligoli	Vakayagataki cala/ vakasivia, Manumanu, vuaka, Cagilaba.

WASEWASE: No 3.

CAKAU KEI DAKUNITUBA

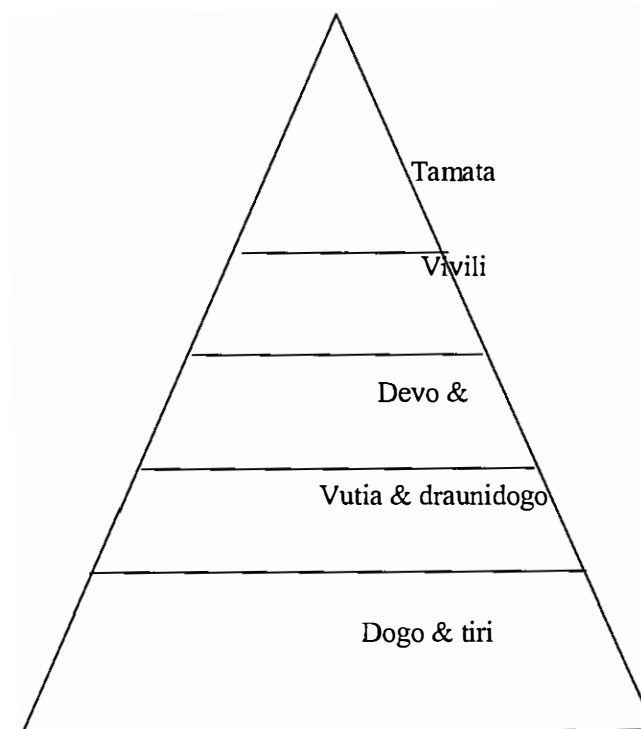
<p>1. Sasalu se veika bula e laurai e na vanua oqo.</p>	<p>Ika, Sigawale, Golea, Qari, Kaikoso, Dri, Loaloa, Vula, Sucuwalu, Vivili ni cakau, Urau, Davui, Katavatu, Yaga, Kai vonu, Ogo, Qio, Saqa, Drekeni, Varanivoce, Saku, Vai, Kawakawa, Kawago, Kavuu, Cumu, Damu, Ta, Dokonivudi, Len, Bu, Mania, Balagi, Sokisoki, Sumusumu, Bati, Sevaseva, Donu, Lali Tarawau, Ulavi, Veve, Lati ni Daveta, Nuqa, Guru ni wai, Pakapaka.</p>
<p>2. Ono (6) na sasalu ka bibi duadua e na veivanua oqo. (Qolivi wasoma me volitaki se laukana se cavuti vakavanua beka)</p>	<p>Ika, Vivili ni cakau, sucuwalu, Dri, Urau, vasua</p>
<p>3. Na cava nai vurevure ni i lavo e na veivanua oqo.</p>	<p>Ika, Vivili ni Cakau, Sucuwalu, Dri, Urau, Vasua, Loaloa, Qari, Vonu.</p>
<p>4. Vakarau ni teitei se i walewale ni qoli cava e vakayacori kina</p>	<p>a) b) Yavirau c) Vodo tolili d) Samu e) Compressor f) Siwa g) Vana ena siga kei na bogi h) Cocoka i) Cina qari j) Duva k) Vutu Guru</p>
<p>5. Vakarau Vakavanua / Lawa ni matanitu e taqomaki kina na veika bula.</p>	<p>a) Tabu na I qoliqoli ni mate e dua na Turaga se Marama. b) Vakatabui na duva e waitui c) Vakatabui na vakayagataki ni dainimati kei na compressor, gas</p>
<p>6. Na leqa se vakacaca e vuni kena sa yali tiko yani na veisasalu se na sautu ni vanua kei na katoa ni noda i qoliqoli</p>	<p>a) Duva b) Levu na veitosoyaki ni ladi c) Sivia na vana e na bogi d) Vutu guru e) Volitali lase f) Qoli Butako mai taudaku kei vanuaso g) Vakayagataki tiko na gas h) Sa qolivi vaka levu na I qoliqoli.</p>

	Loma ni Vanua kei na Koro.	Veid ogo/Tiri.	De animati.	Cakau kei na Dakunituba
1. Sasalu se na veikabula e laurai e na vei wasewase oqo.	Yaqona, Kaubula, Niu, Dalo, Voivoi, Uvi Bulumakau, Vuaka, Toa, Ika, Senikau, Ga, Vusi.	Qari, Kuka, Mana, Bonu, Uraura, Dogo, Titi, Dabi, Wailu.	Kai, Golea, Ika, Loliloli, Vula, Vcata, Dairo	Vivili, Ika Vasua, Dri, Loaloa, Vai, Tarasea, Cumu, Sucuwalu, Saku, Ta, Urau, Nuqg, Kavu, Damu, Yaga, Ogo, Qio.
2. Ono na Sasalu ka bibi duadua e na vanua oqo, qolivi vakawasoma voli se laukana cavuti wasoma beka.	Yaqona, Niu, Dalo, Voivoi, Uvi, Kauvaru, Ika, Ura, Duna, Sici ni wairanu, Lauwalu, Lumi (Loa).	Qari, Kuka, Mana, Ika, Dogo, Lumi Boso, Dabi	Loliloli, Kaikoso, Dairo, Ika, Vula, Loaloa.	Vivili, Sucuwalu, Ika, Dri, Dri, Urau, Vasua etc.
3. Na cava nai vurevure ni lavo e na veivanua oqo.	Yaqona, Kauvaru, Niu, Dalo, Voivoi Uvi Bulumakau, Vuaka.	Qari, Mana, Kuka, Ika, Kuli ni dogo	Loliloli, Dairo, Ika, Vula.	Vivili, Ika, Vonu, Tarasea, Urau, Sucuwalu, Dri, Vasua, Loaloa, Qari.
4. Vakarau ni teitei se walewale ni qoliloqi cava e vakayagataki kina.	Sele, Mataiva, Sivi, Doko, Tei-voivoi, Tei vakaloga (eg. Tavioka) Qoli-hawa (totobo), Cocoka, siwa, duva.	Lawa, Lawasua, Siwa nunu (vakilivati), Tudai mana, Lawa sua, Buburu.	Lawa, cocoka, moto, Siwa.	Savumarini, Compressor, Lawa, Yavirau, Cocoka, Duva, Vutu guru, Cina qari, Samu, Vodo tofili, Siwa.
5. Vakarau vakavanua, lawa ni matanitu e taqomaki kina na	1. Kakua ni tata vakaveitalia na kau. 2. Kakua na	1. Kakua ni taya na veidogo. 2. Kakua ni vakayagataka na	1. Kua na duva. 2. Daimimati. 3. Kua ni Benuci na waitui.	1. Kua na Duva. 2. Kua ni vakatara me qolivi vakalevu e na

veikabula.	vakamakama. Duva- vakarau vakavanua - lawa ni matanitu	lawa e na vei tiri. Kua na duva		compressor. 3.Me dau yadravi na nodra i qoliqoli.
6. Leqa e vakavuna tiko na kena sa yali tiko yani veisasalu e na noda i qoliqoli kei na lomanivanua.	1.Varovaro me vakayalomatua taki. 1. Kaku na musu kau vakaveitalia. Duva Dave	Kua ni vakama na veidogo. Vakayagataki cala/vakasivia, manumanu, vuaka, cagi laba.	1. Me kua na duva. 2.Me kua ni benuci na noda matasawa. 3. Kua na Vutu Guru.	1.Me kua ni vakatarai me ra mai qoliva na noda cakau ko ira na vulagi. 2.Me kua ni vakayagataki vakalevu na gas compressor. Duva, vutu guru, volitaki lase, vana ena bogi.

NA VEI WEKANIE TI KO E N A VEI KABULA KEI KEDANA TAMA TA

WASE WASE : 2 VIVILI

GROUP: 3

FOOD PYRAMID: QARI

TAMATA

QARI

LOLOBO, VUTIA, DRAUNUKAU LUCA, IKA MATE, BACA.

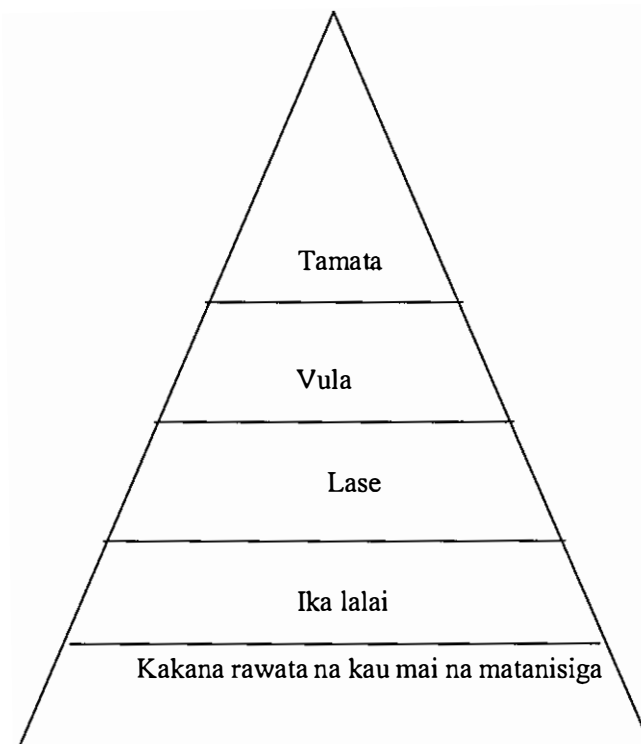

VEIDOGO, TIRI.

**A VEIWEKANI E TIKO E NA VEIKABULA(SASALU) KEI KEDA NA TAMATA:
“MARINE ECOLOGY” “FOOD PYRAMID”**

1-Ika, 2-Vivili, 3-Qari, 4-Ura, 5-Vula

WASEWASE: 5 VULA.

NA LEQA SE VAKACACA KA VU NI KENA SA DRAVA TIKO MAI NA I QOLI QOLI : 1 =Mamada , 10 = Bibi

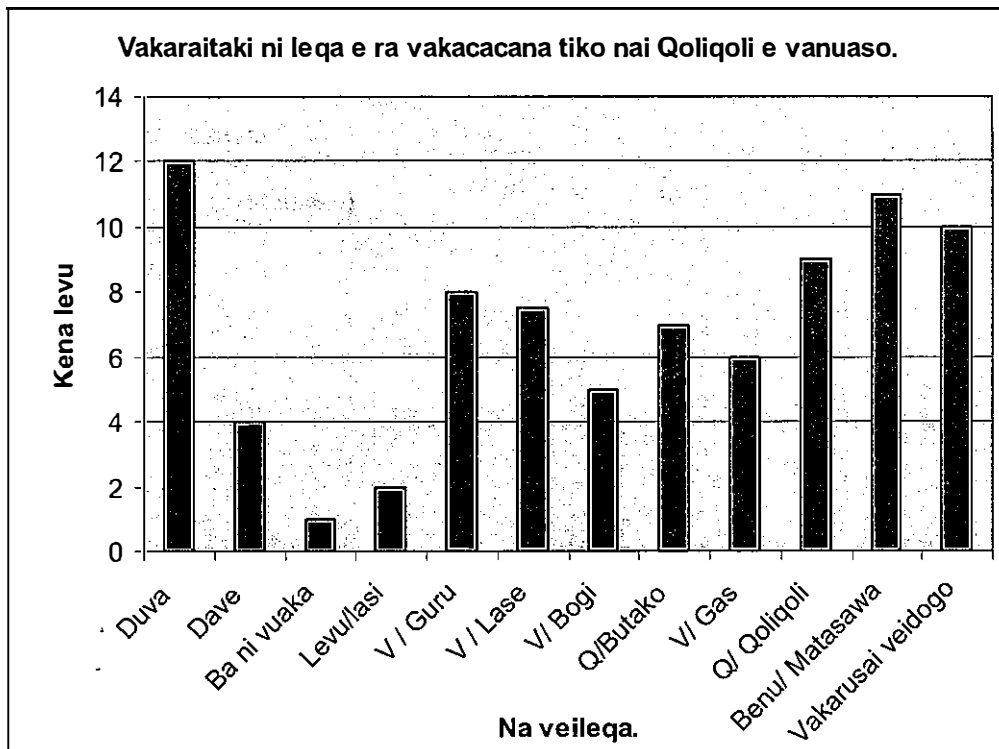
Leqa	Lomanikoro	Cakau	Turaga ni vanua	Veidogo	Marama	Total	Rank
Duva	10	10	10	10	10	60	1
Dave	1	4	1	7	9	23	10
Sega ni vakaba na vuaka	9	1	10	2	10	36	7
Levu na ladi / Vakayagataki na gas	7	6	10	2	10	38	6
Vutu guru	8	8	10	8	9	50	2
Qolivi na lase	8	7	10	9	2	44	4
Sivia na vana e na bogi	2	5	10	4	6	30	9
Qoli butako mai taudaku	3	7	10	3	7	32	8
Talaki se vakarusai na veidogo	8	10	10	6	3	43	5
Benuci na matasawa	5	10	10	5	10	45	3
Qolivi vakalevu na I Qoliqoli	4	10	10	7	10	50	2

NA LEQA SE VAKACACA KA VU NI KENA SA LALA TIKO MAI NA I QOLI QOLI

1. Duva
2. Qolivi vakalevu na I Qoliqoli
3. Benuci ni matasawa
4. Qolivi ni lase
5. Talaki se vakarusai na veidogo
6. Levu na ladi / vakayagataki na gas
7. Sega ni vakaba na vuaka
8. Qoli butako mai taudaku
9. Sivia na vana e na bogi
10. Dave

VAKARAITAKI NI LEQA E RA VAKACACANA TIKO NA I QOLIQOLI E VANUASO.

WASEWASE : No. 3 : CAKAU

KORO: LOMANIKORO

1. Dave
2. Sivia na vana e na bogi
3. Qoli butako mai taudaku
4. Qolivi vakasivia ni Qoliqoli
5. Benuci ni Matasawa
6. Vakayagataki ni gas
7. Levu ni Ladi
8. Vutu Guru/ Vakarusai ni veidogo
Volitaki lase / Vavi lase
9. Sega ni vakaba na manumanu
10. Duva

WASEWASE No. 2 : VEIDOGO

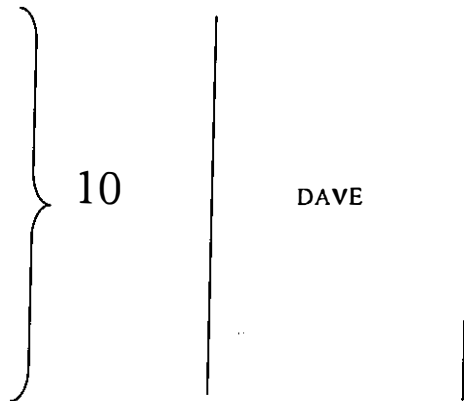
1. Levu na ladi
2. Manumanu
3. Qolli butako
4. Vana ena bogi
5. Benuci ni matasawa
6. Talaki se vakarusai ni veidogo
7. Dave
8. Vutu Guru
9. Volitaki ni lase
10. Gas na kena vakayagataki
11. Duva

GA NI VANUA

Duva - vakarusa na veika bula
Qolivi vakalevu na I qoliqoli
Volitaki ni lase
Vutu guru
Talaki se vakarusai na veidogo
Benuci ni matasawa
Sega ni vakabai na vuaka (manumanu)
Sivia na vana e na bogi
Qoli butako mai taudaku
Dave

Cakau

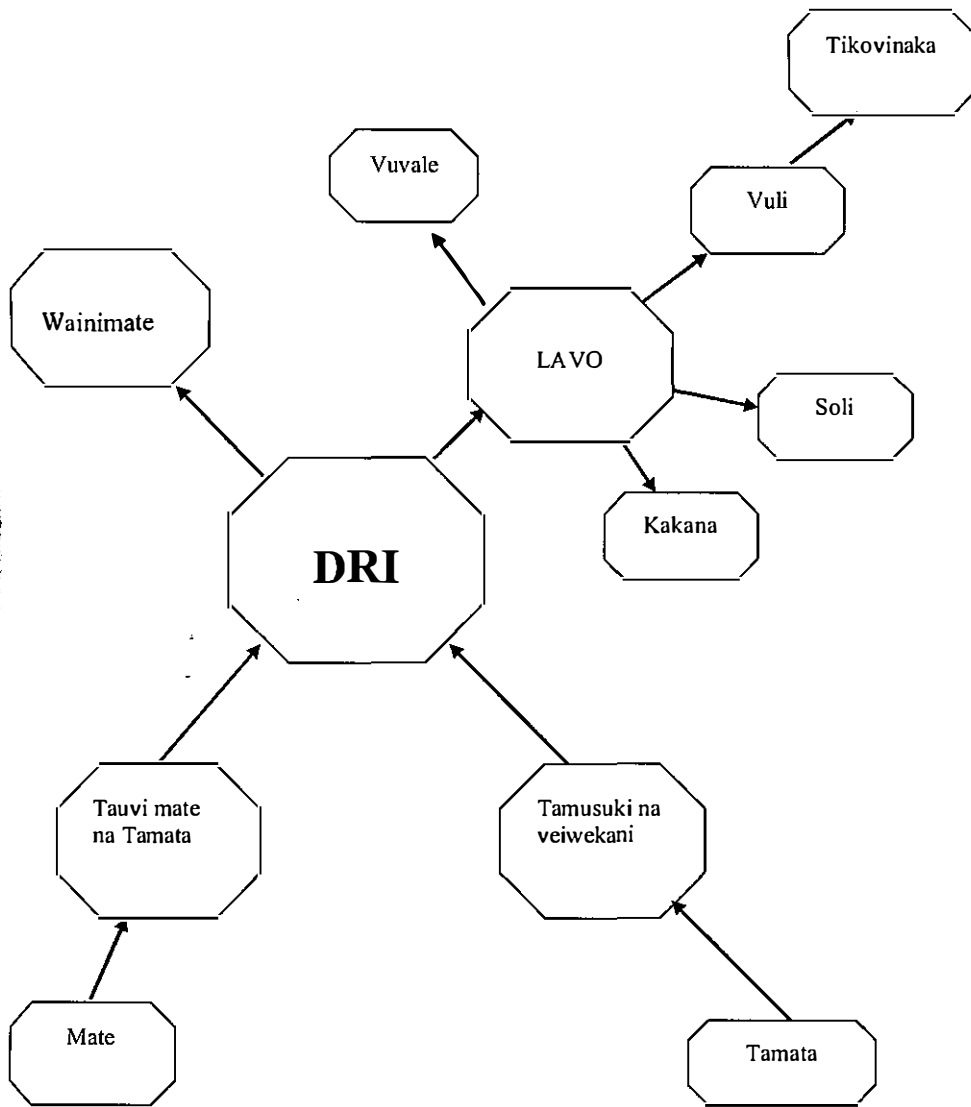
Duva
Vakaba na vuaka
Vutu Guru
Volitaki ni lase
Sivia na vana ena bogi
Qoli butako mai taudaku
Vakayagataki ni gas
Qolivi vakalevu ni Qoliqoli
Talaki se vakarusai na veidogo
Benuci ni matasawa

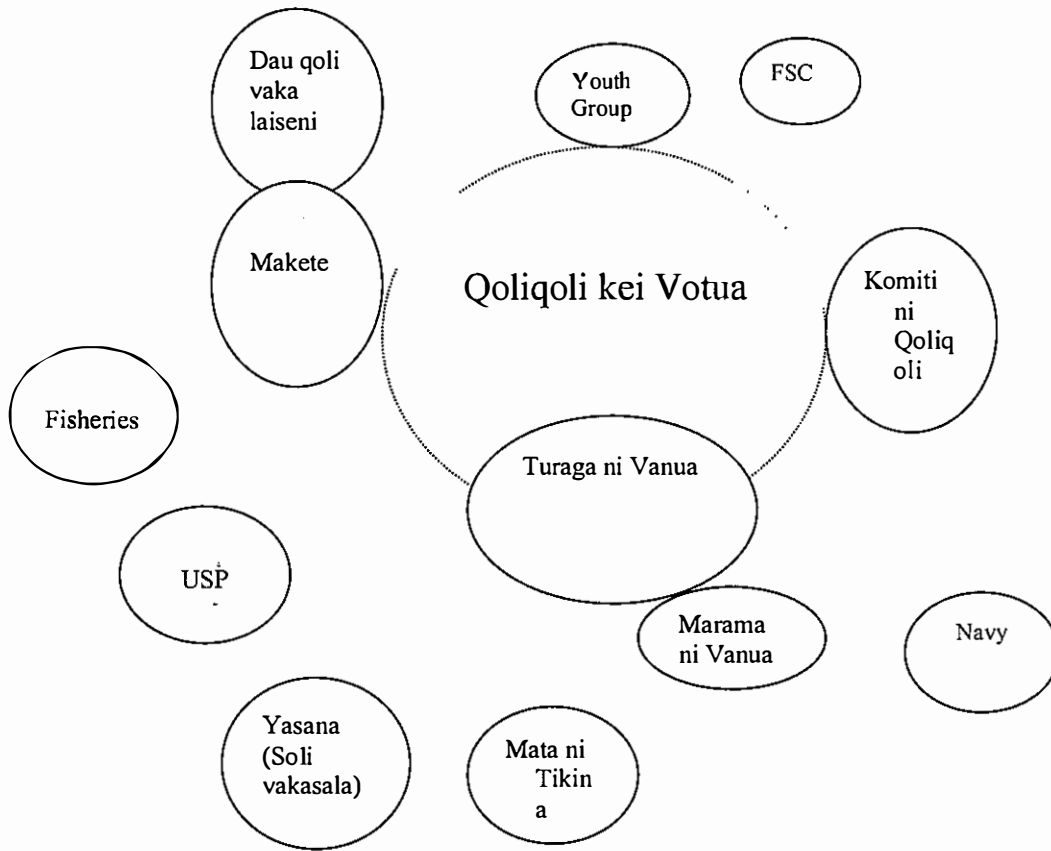
UVATUVA NI LEQA KA BIBI DUADUA SE LEVU DUADUA NA KENA VAKACACA.

1. Duva.
2. Qolivi vakalevu ni qoliqoli.
3. Vutu Guru.
4. Vakarusai ni veidogo.
5. Benuci ni matasawa.
6. Qolivi ni lase.
7. Levu na ladi.
8. Sega ni vaka ba na vuaka.
9. Qoli butako mai taudaku.
10. Sivia na vana e na bogi.

NA RE VURE VU VINAKA KEI NA CA NI SASALU NI WAITUIA – DRI.

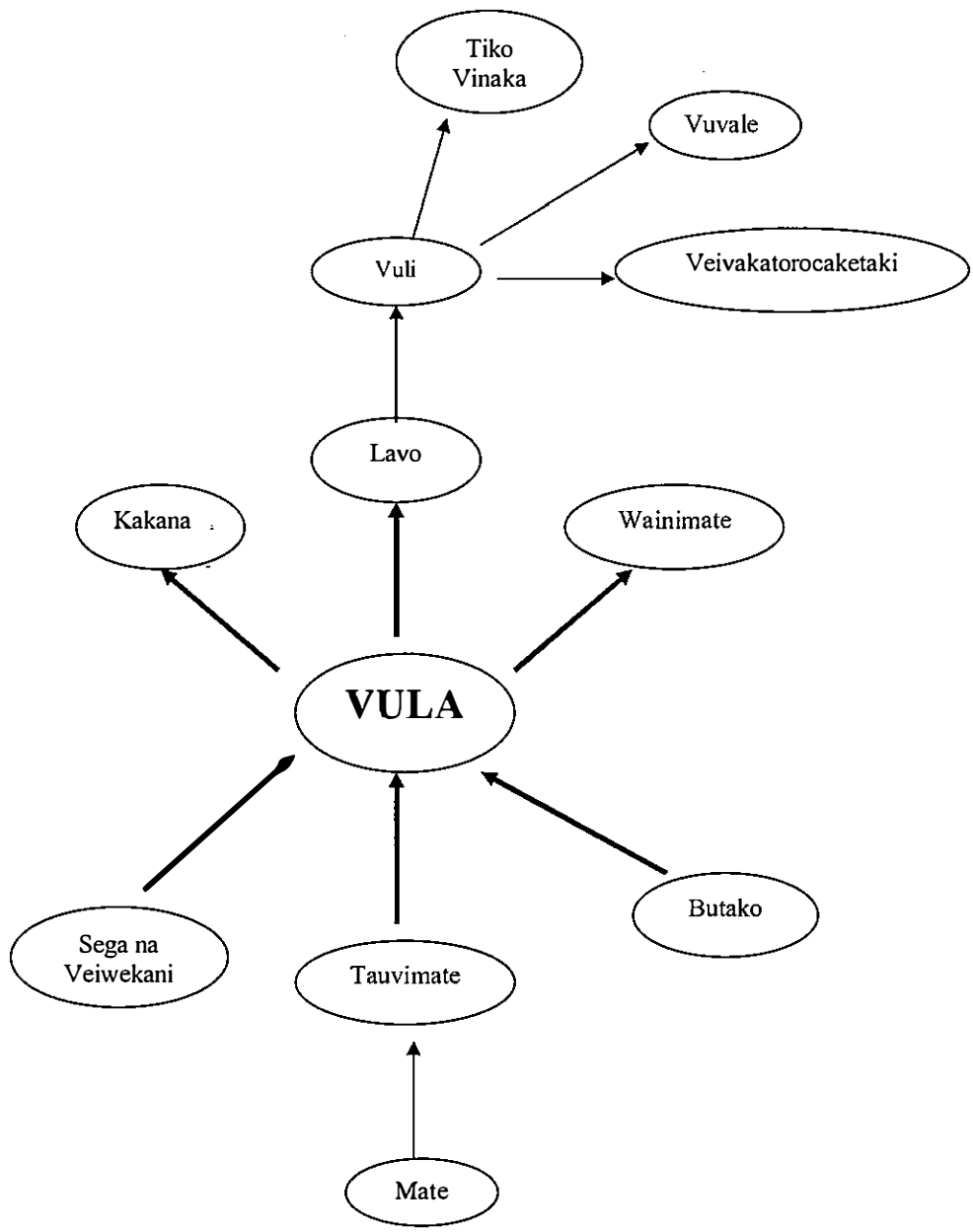
VAKARAITAKI MAI VOTUA .

a veisoqosoqo (Matanitu, Turaga ni vanua, NGO...) ka ra vakatulewa se vakaitavi e na kena taqomaki na i qoliqoli e anuaso.

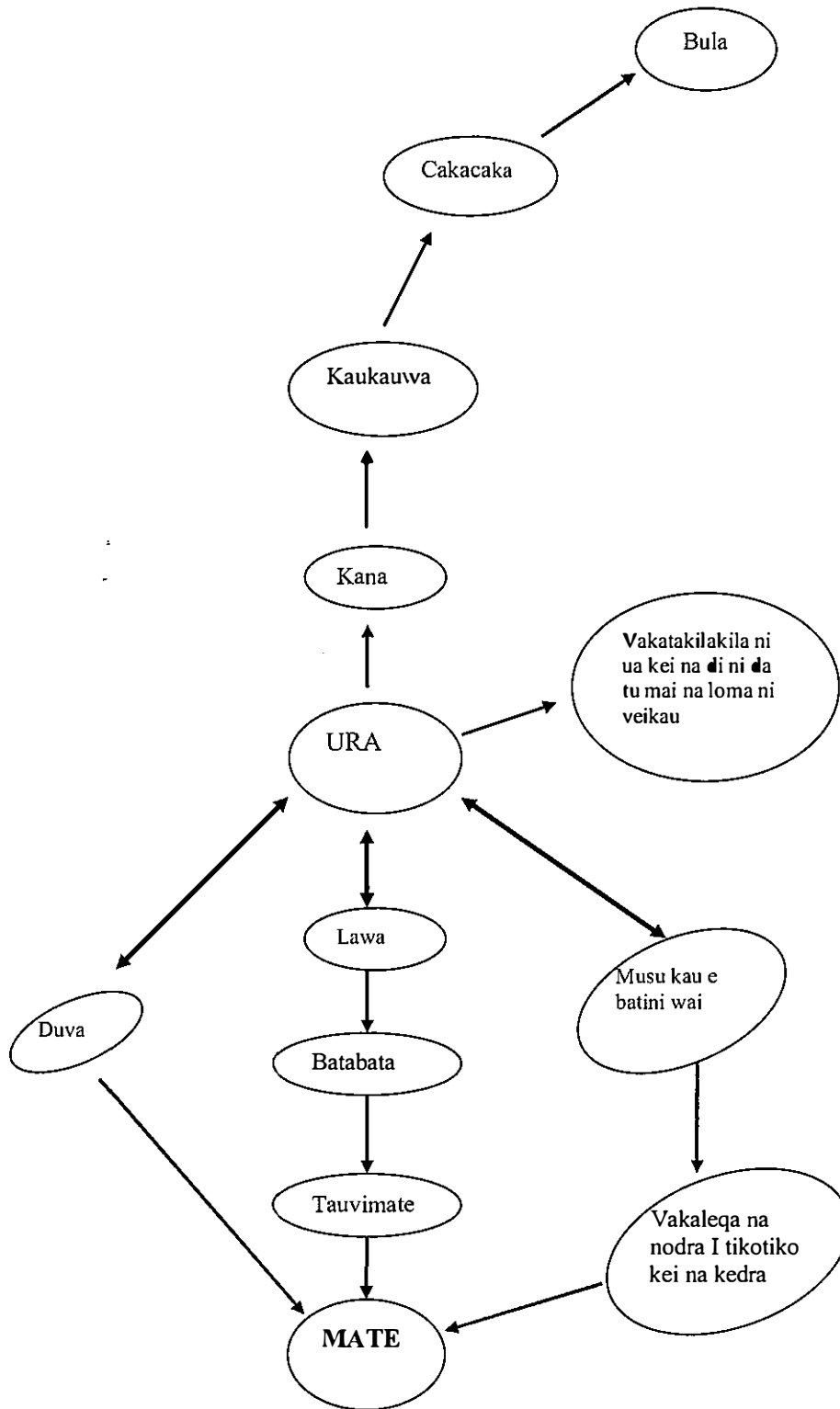

- Voleka – veisiko vakawasoma se dau veimaliwai vinaka ka cakacaka vata
- Yawa - Sega ni veimaliwai vinaka
- Wirini Levu – Bibi na nona I tavi se vakatulewa
- Wirini Lailai – sega so ni bibi na nona I tavi.

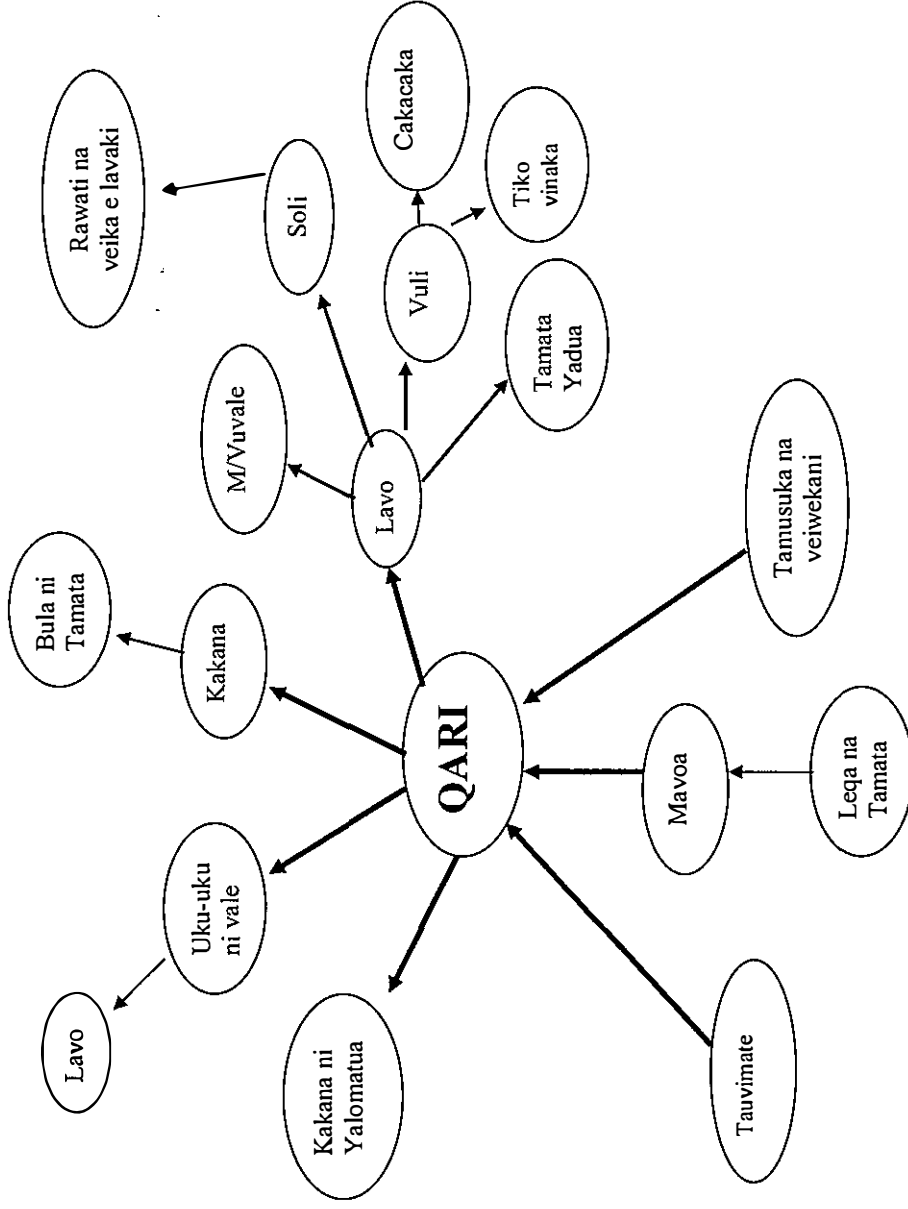
Wasewase 5: Laisiasa Salu, Akanisi Rogo, Laite Wati, Selai Bale, Mereamo Wati.

WASEWASE: NO. 4 REVUREVU CA KEI NA KENA E VINAKA KINA SASALU NI WAITUI – QARI.

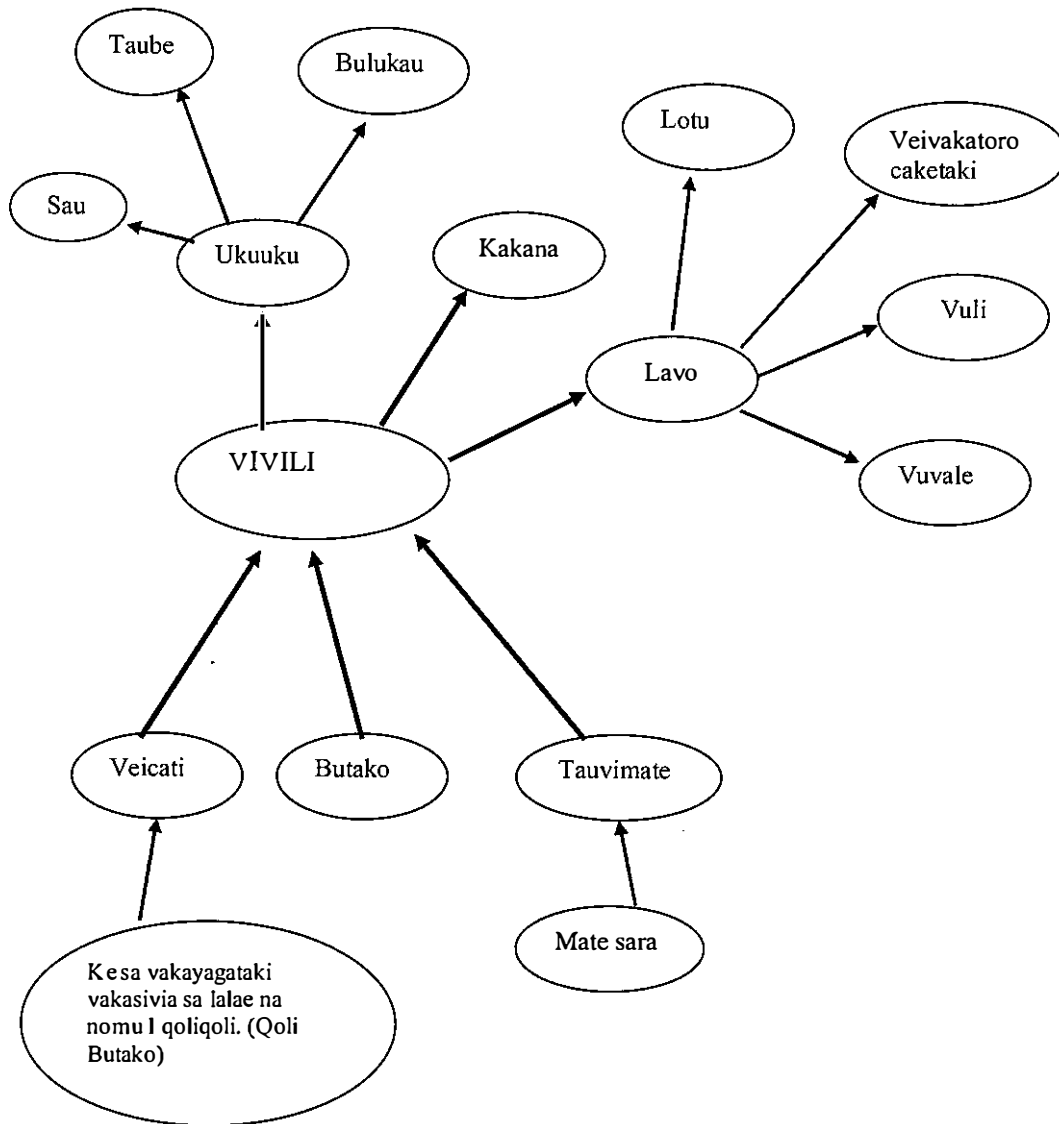

Soqosoqo 4: Isireli Masiwini, Waisea Delai, Mesulame Tuiwaru, Josaia Baravi, Litiana Rika.

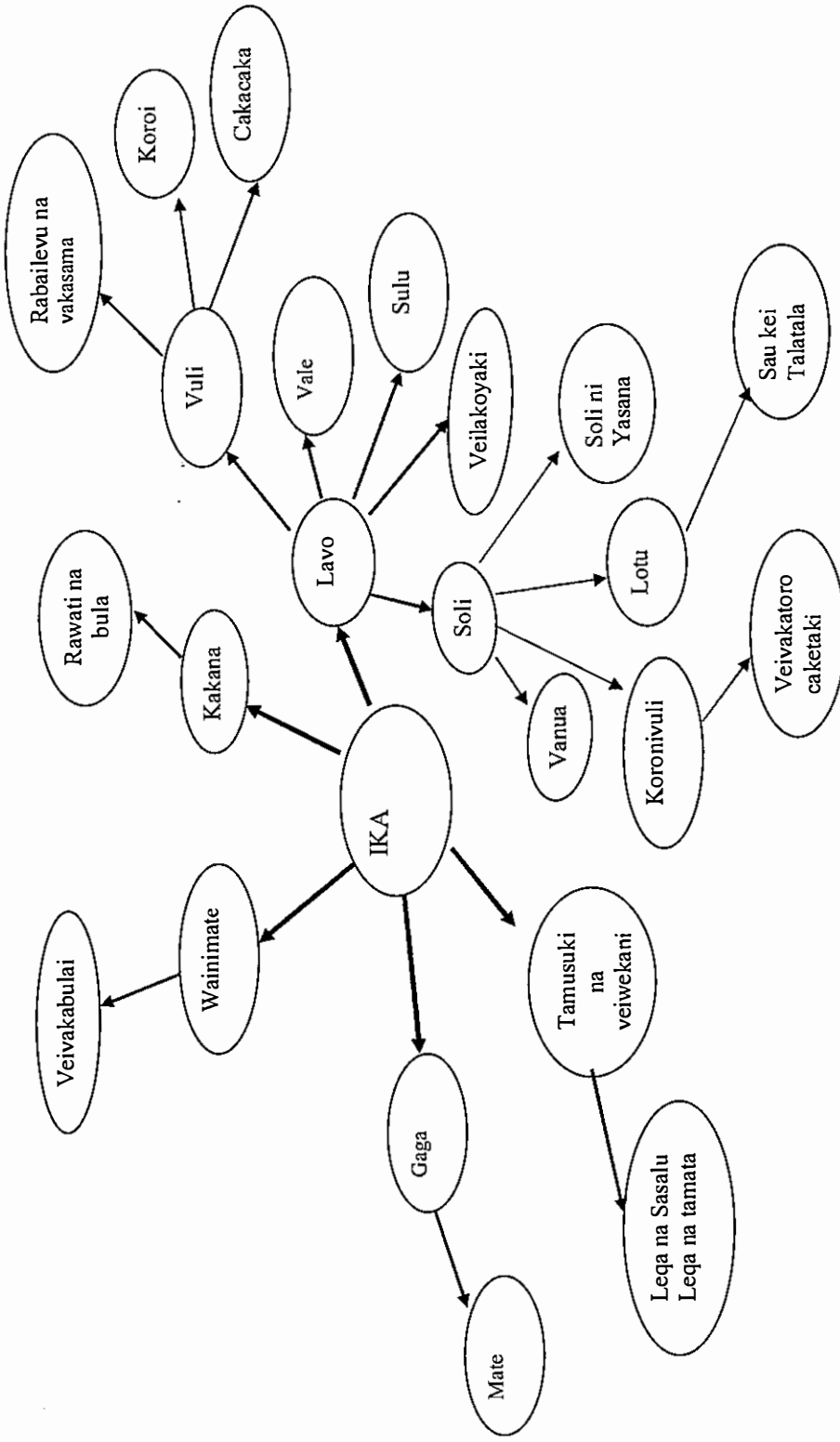

Soqosoqo 3: Penisoni Kalou, P.Seniiasi, Waisale, Solo, Inoke, Akesa, Siti, Samu.

Wasewase 2: Turani : Lamiti – Metuisela. R
 Turani Naovuka – Nacamiela. Ravula
 Tuirara: Malawai – Jone Bogi
           : Malawai - Sakiusa Turaga
           : Malawai - Epeli. N
 Radini Vakatawa - Seruwaia. M
 Vanuaso - Filimoni. B
 Lamiti - Taitusi. Tala

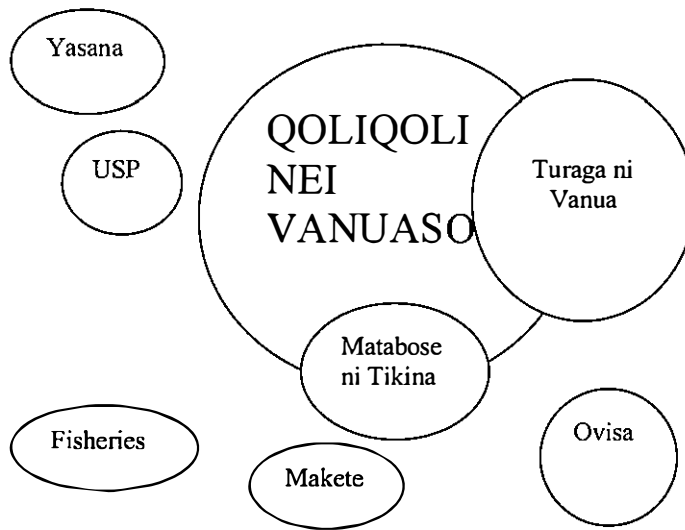

Wasewase No. 1:

Kavirieli Vone, Siliivenusi Delai, Aporosa Tiliwa, Tuliasi Ravula, Viliame Nasave, Josese Rogo

VEISOQOSOQO E RA VAKATULEWA E NA VAKAYAGATAKI NI I QOLIQOLI

WASEWASE: NO. 5

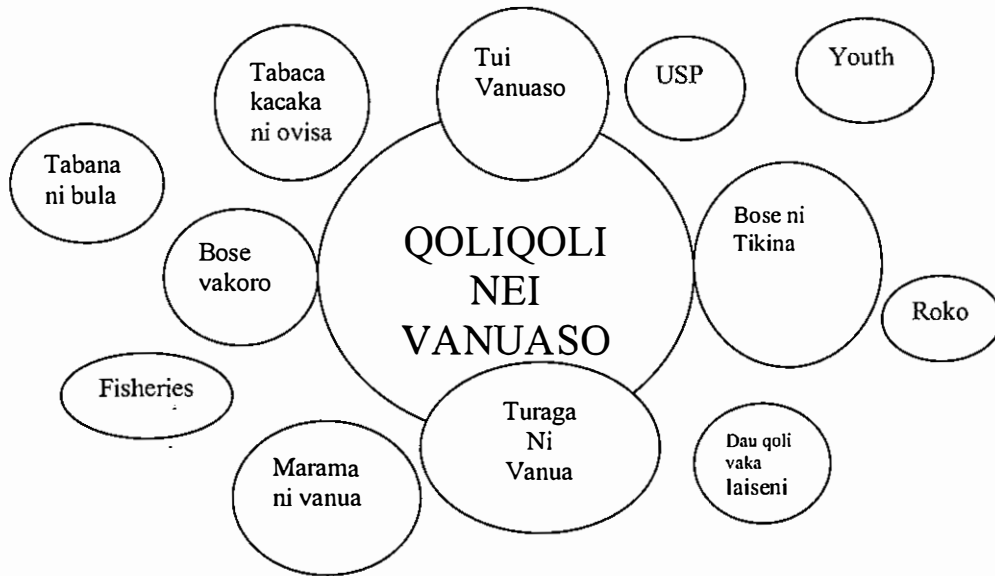

Wasewase 5: Laisiasa Salu, Akanisi Rogo, Laite Wati, Selai Bale, Mereamo Wati, Sereana Tamoi.

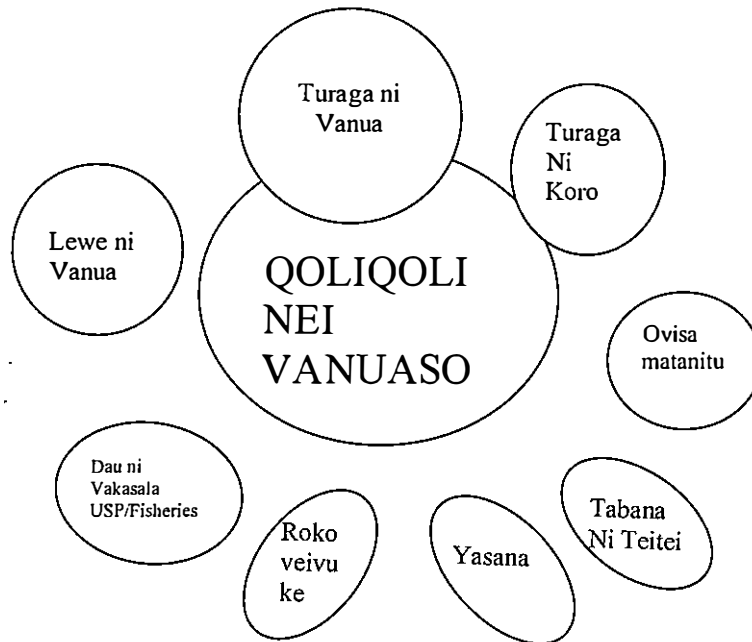
Wasewase 4: Isireli Masiwini, Waisea Delai, Josaia Baravi, Mesulame Tuiwaru, Litiana Rika.

WASEWASE: NO 3

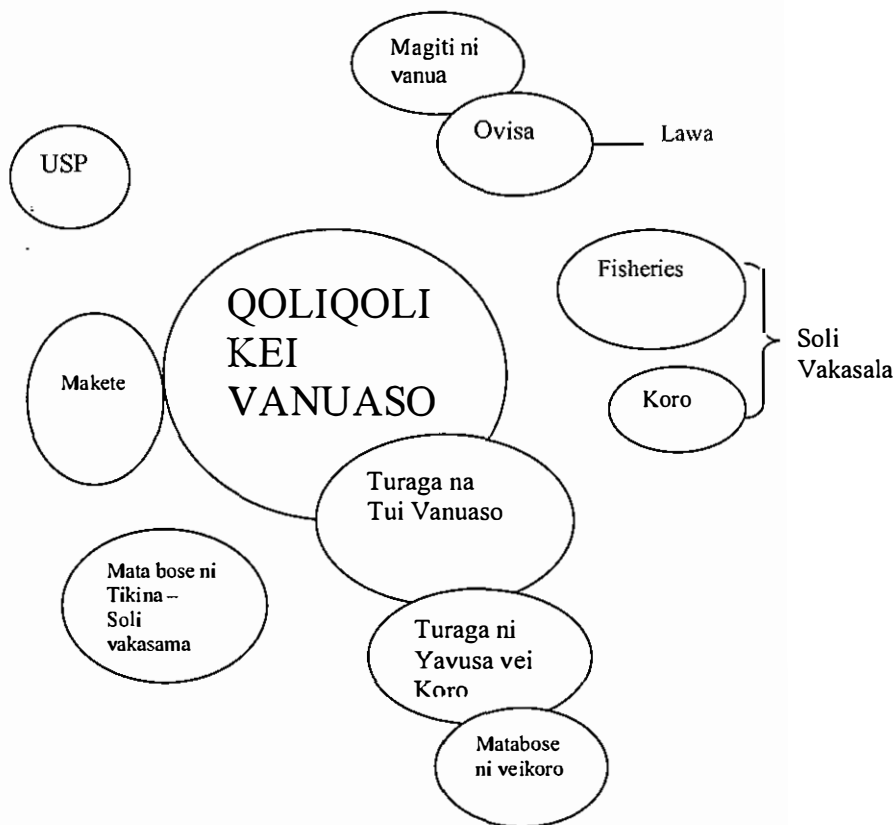
Wasewase 3: Penisoni, Waisale, Peni Seniasi, Inoke, Solo, Samu, Akesa, Kalou, Siti

WASEWASE: NO 2.

Wasewase 2: Ravula, Filimoni, Tuirara Malawai, Epele, Radini Vakatawa, Metuisela, Sakiusa, Taitusi.

WASEWASE: NO 1

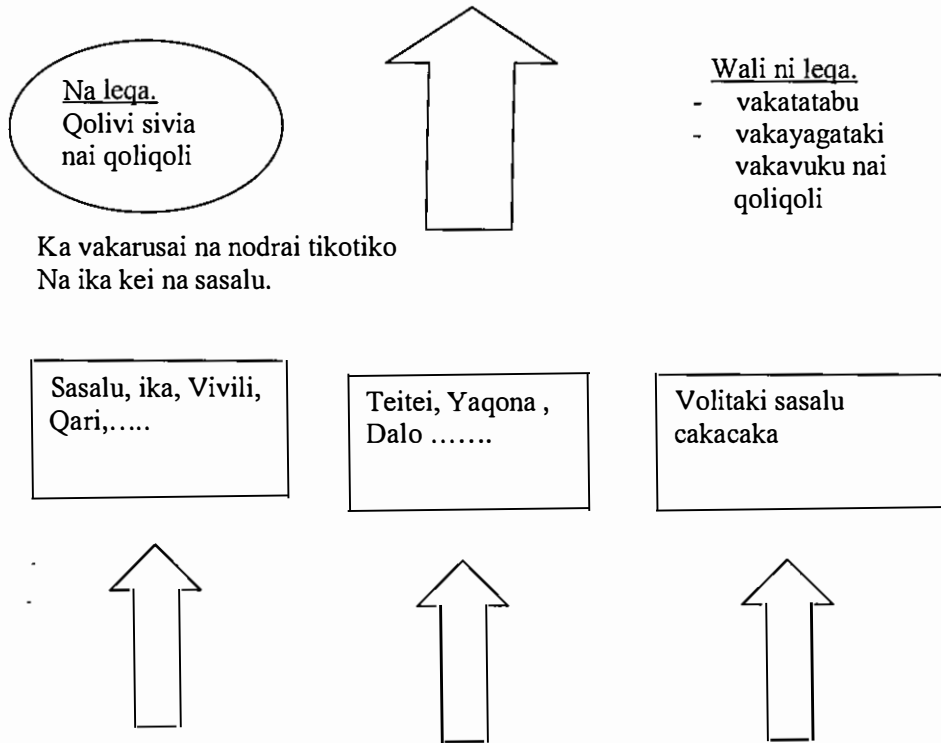

Wasewase 1: Kavirieli Vono, Silivenusi Delai, Tuliasi Ravula, Aporosa Tiliva, Viliame Nasome, Josese Rogo.

PROJECT MAP

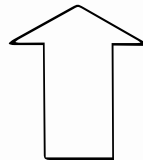
TAKETE: Sautu nai Qoliqoli kei na bula marau ni lewe ni vanua o Vanuaso. (Tinai Ilisoni)

GAGADRE (\$\$\$\$, Kakana)

TIKINA KO VANUASO

GAUNI SALA NI RAWA I LAVO

- FAD
- Biopropecting
- Makete – Qarani
- Ecotourism
- Teitei

VAKADEUCI NA VEISAIU E YACO E NA TIKINA O VANUASO E NA LOMA NI 50 NA YABAKI SA OTI.

1950 - 1970

1970-1990

1990 – 2001

LUTAGA :

1. Bula sautu ni vanua
2. Wiliwili ni lewe ni vanua, matavuvale
3. Veivakatorocaketaki
  - Cina
  - Vale
  - Bisinisi
  - Vuli
4. Veika e dau laukana ena veisiga
6. Levu ni sasalu.

Kena I vakaraitaki:

1950 - 1970	1970 - 1990

KORO: VANUASO

ULUTAGA	1950 - 1970	1970 -1990	1990 - 2001
1. Bula Sautu Ni vanua	<ul style="list-style-type: none"> • Se sautu na kakana 	<ul style="list-style-type: none"> • Sa via mamada mai 	<ul style="list-style-type: none"> • Sa levu na ka sa yali
2. Wiliwili ni lewe ni vanua	<ul style="list-style-type: none"> • Lailai • Vuvale 25 	<ul style="list-style-type: none"> • Tubu • 30 	<ul style="list-style-type: none"> • Tubu Cake • 50
3. Veivakator ocaketaki - Cina - Vale - Bisinisi - Vuli	<ul style="list-style-type: none"> • Vale: Vakaviti 	<ul style="list-style-type: none"> • Cini Livaliva • Vale kau. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vale kau, block, kava.
4. Kakana e laukana e veisiga	<ul style="list-style-type: none"> • Lumi, Qari, Vivili, Kuka, Lairi, Mana 	<ul style="list-style-type: none"> • Lumi, Qari, Vivili, Kuka, Lairi, Mana 	<ul style="list-style-type: none"> • Lumi, Qari, Vivili, Kuka, Lairi, Mana
5. Levu ni Sasalu	<ul style="list-style-type: none"> • Sega ni caka rawa 	<ul style="list-style-type: none"> • Sega ni caka rawa 	<ul style="list-style-type: none"> • Sa lailai

NAI TUVATUVA NI KENA CAKACAKATAKI NA KENA MAROROI KA VAKAYAGATAKI VAKA YUKU NI SASALU KEI NAI YAUBULA E VANUASO.

Na Leqa	Na Vuni Leqa	Na Cava e Vakacacana.	Na Cava e sa vayacori Me Walia Na Leqa Oqo.	Tuvatuva Ni Ka E Rawa Ni Caka Me Walia Na Leqa Oqo.	Ocei Me Qarava Se Cakava.	Gauna Cava.
Duva	<ul style="list-style-type: none"> Lekaleka na gauna levuna ka e rawa. Sara kila na ika 	<ul style="list-style-type: none"> Vakamatea na ka kecega 	<ul style="list-style-type: none"> Sa curuma oti na bose vakoro me vatabui na duva. 	<ul style="list-style-type: none"> Mera vakavuici na lewe ni vanua na ca ni kena vakayagataki na duva. 	<ul style="list-style-type: none"> Turaga ni vanua. Turaga ni yavusa. Bose va koro. Ovisa T/Qoliqoli Lewe ni vanua. 	Oti saraga na vuli oqo.
Qolivi vakalevu ni qoliqoli	<ul style="list-style-type: none"> Oga. Kana Lavo 	<ul style="list-style-type: none"> Sa lalai mai na sasalu. 	<ul style="list-style-type: none"> Vakayagataki na kakana draudrau. 	<ul style="list-style-type: none"> Tabu na qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> Turaga ni Yavusa kei na bose na koro. 	Oti saraga na vuli oqo.
Vutu Guru.	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> 		
Vakarusai ni Veidogo.	<ul style="list-style-type: none"> Buka ni draya. B/Nivakasaga Kau ni vale 	<ul style="list-style-type: none"> T/Qari Vale ni Ika. Vakacacana na noda matasawa. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa vakatabui na ta Dogo. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa vakatabui na ta dogo. 	<ul style="list-style-type: none"> Turaga ni koro Lewe ni vanua. 	Sa qaravi oti tiko.
Benuci ni Matasawa.	<ul style="list-style-type: none"> Sega nai tuvatuva vinaka ni koro na kena qaravi na benu. 	<ul style="list-style-type: none"> Vaka gaga na ika kei na veika buta. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa vakatabui na benu e matasawa. 	<ul style="list-style-type: none"> Keli na qara ni benu. 	<ul style="list-style-type: none"> Lewe ni vanua. 	Saqaravi oti tiko.

Qoli Lase.	<ul style="list-style-type: none"> • Volitaki. • Boro • Bena. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nodra vale na ika 	<ul style="list-style-type: none"> • Sa vakatabui me kua na qoli lase. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakatabui na kena qolivi na lase. • Me sa yadravi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Turaga ni koro. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sa qaravi oti.
Levu na ladi	<ul style="list-style-type: none"> • Veilakoyaki 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakasavi ira na ika. • Vakamatea na sasalu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sega. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vaka vinaka taki na Gaunisala ni lori. • Me vakalailaitaki na Ladi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Bose va Koro • Bose ni Yasana • Matanitu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ni oti na vuli oqo
Sega ni vaba na Vuaka.	<ul style="list-style-type: none"> • Sega ni tara na ba 	<ul style="list-style-type: none"> • Teitei. • Sasalu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Bosei oti ena bose va koro. 	<ul style="list-style-type: none"> • Tara na ba ni vuaka. 	<ul style="list-style-type: none"> • Taukei ni vuaka • Lewe ni koro. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sa qaravi oti.
Qoli butako mai taudaku.	<ul style="list-style-type: none"> • Da sega ni yadrava. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakalailaitaka na sasalu vei keda. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sa tukuni oti vua na ovisa 	<ul style="list-style-type: none"> • Yadravi nai qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> • Turaga ni vanua • Turaga ni yavusa • Ovisa 	<ul style="list-style-type: none"> • Sa na oti na vuli oqo.
Sivia na vana e na bogi.	<ul style="list-style-type: none"> • Lavo • Oga • Kana 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakarusai na tinani ika. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sega 	<ul style="list-style-type: none"> • Me vakalailaitaki na vana e na bogi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Lewe ni vanua • Taukei ni qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sa na oti na vuli oqo.

KORO: MALAWAI

ULUTAGA	1950 - 1970	1970 -1990	- 2001
1. Bula Sautu Ni vanua	<ul style="list-style-type: none"> • Levu na kakana mai vanua • Levu na sasalu mai waitui • Levu na vuata • Levu na manumanu • Levu na kakana era tu mai na lekutu, tivoli, rauva. 	<ul style="list-style-type: none"> • Lutu sobu mai na sasalu ni waitui. • Kakana mai vanua se tokadonu • Kakana draudrau sa sega mai (ota, karisi) • Manumanu sa laurai ni sa lailai 	<ul style="list-style-type: none"> • Toka donu na bula sautu ni vanua.
2. Wiliwili ni lewe ni vanua	<ul style="list-style-type: none"> • Lailai na lewe ni vanua. (90). 	<ul style="list-style-type: none"> • Toso cake mai na lewe ni vanua (160) 	<ul style="list-style-type: none"> • Lewe levu (201)
3. Veivakatoroca ketaki - Cina - Vale - Bisinisi - Vuli	<ul style="list-style-type: none"> • Tauyavu kina na paipo ni wai. • Scheme – tei niu • Vale ni lotu (Kau) • Koronivuli • Store 	<ul style="list-style-type: none"> • Tara na Ba ni ua. • Veivakavaletaki • Veisau na Paipo ni wai. • Vale ni wai • Sala ni matanitu • Lori • Co-op. 	<ul style="list-style-type: none"> • Livaliva • Valenilotu (Simedede) • Kawakawa • Veivakavaletaki (block) • Ba ni ua • Vuli • Vale ni walesi • Lotu, Hall
4. Kakana e laukana e veisiga	<ul style="list-style-type: none"> • Levu na sasalu mai waitui (Ika...) • Levu na vuata mai veikau. (jaina, kavika, dawa, moli – dreu ga I vuna) • Se dau laukana ga na dalo • Tei na tavioka me kena na vuaka. 	<ul style="list-style-type: none"> • Lutu sobu n sasalu • Lailai na vuata • Lailai sobu na kakana mai vanua • Tekivu me laukana mai na tavioka • Levu na kena sa laukana na kakana mai na sitoa. 	<ul style="list-style-type: none"> • Levu na volivoli mai na sitoa. • Lailai na kena laukana na sasalu mai waitui • Levu na kana tavioka • Levu na kana tavioka

**NAI TUVATUVA NI KENA CAKACAKATAKI NA KENA MAROROI E VANUASO KA VAKAYAGATAKI VAKAVUKU NA SASALU
KEI NAI YAUBULA E MALAWAI (MALAWAINo.1).**

Na Leqa	Na Vuni Leqa	Na Cava E Vakacacana.	Na Cava E Sa Vakayacori oti me walia na leqa oqo	Tuvatuva nika e caka e rawa ni walia na leqa oqo.	O cei me qarava se cakava?	Gauna cava?
Duva	<ul style="list-style-type: none"> Lailai na Ika. Gaunusala me cegu kina na lomada 	<ul style="list-style-type: none"> Ika lalai Lase 	<ul style="list-style-type: none"> Lewa ni vanua me kua na duva (bose vakoro) Tabu vaka lawa 	<ul style="list-style-type: none"> vakarusai na duva. Laveti kina bose va koro bose ni tikina na kena vakatabui 	<ul style="list-style-type: none"> Turaga ni vanua Turaga ni koro Mata ni tikina Lewe ni vanua 	Gauna totolo duadua
Qolivi vakalevu ni Qoliqoli	<ul style="list-style-type: none"> Levu na oga. Kakana Levu na kusima Vinakati nai Lavo 	<ul style="list-style-type: none"> Vakaleqa na nodra vakaluveni. Vakasosataki nodra I tikotiko. 	<ul style="list-style-type: none"> Lewa 	<ul style="list-style-type: none"> Vakalailaitaki na kena qolivi nai qoliqoli. Kua ni benuci na matasawa. Tei Tiri me vukeya na nodra bula na ika, 	<ul style="list-style-type: none"> Lewe ni vanua Bose vakora. Komiti ni koro 	Gauna saraga oqo
Vutuguru	<ul style="list-style-type: none"> Levu na Kusima Lailai na Ika 	<ul style="list-style-type: none"> Vakamatei na Lase Vaka leqa na nodra vale na ika lalai 	<ul style="list-style-type: none"> Vakatabui na vutuguru(bose vakoro) 	<ul style="list-style-type: none"> Me vakaukauwataki na vakatabui. Kerei na veivuke na kena teivaki na Lase mai na kena tabana. 	<ul style="list-style-type: none"> Turaga ni Koro Tamata yadua. 	Ni oti saraga oqo.
Varusai ni Veidogo	<ul style="list-style-type: none"> Ta me buka Wainimate Satusalu. 	<ul style="list-style-type: none"> Vakasucu kina na ika. Ika. Nodra vakavakacegu na Mana, Ura, Qari. 	<ul style="list-style-type: none"> Vakatabui na kena vakatabui na dogo/tiri (bose vakoro) Tei nai sosomi. 	<ul style="list-style-type: none"> Vakalevutaki na Kena tei Vakaukauwa taki na ken kua ni musu na dogo. 	<ul style="list-style-type: none"> Turaga ni koro Lewe ni Koro 	Gauna sara ga oqo.

Benuci ni Matasawa.	<ul style="list-style-type: none"> • Sega na qara ni benu. • Vakadrecike. • Sega ni muri na lawa ni bula. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vagaga na ika. • Vakamatea na veika bula e wai. 	<ul style="list-style-type: none"> • Keli na qara nibenu • Bose vakoro kua ni benuci na matawa. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakamuri nai vakasala ni tabani bula. • Vakaukauwa taki na komiti ni bula. 	<ul style="list-style-type: none"> • Turaga ni koro. • Tabana ni bula • Soqosoqo ni Tina . 	Gauna totolo.
Qolivi ni Lase	<ul style="list-style-type: none"> • Vinakati nai lavo • Ukuuku ni vale. 	<ul style="list-style-type: none"> • Leqa nodra I tikotiko na ika. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sega ni dua nai tuvatuva vanua me caka. 	<ul style="list-style-type: none"> • Tei na Lase. • Vakaukauwa taki na bose va koro me kua qoli Lase. 	<ul style="list-style-type: none"> • Turaga ni Koro • Turaga ni Vanua. • Lewe ni Koro 	Ni oti ga oqo
Levu na Ladi	<ul style="list-style-type: none"> • Lavo 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakasausa taki nodra yalava na ika. • Vakamatea na ika(vagaga). 	<ul style="list-style-type: none"> • Sega ni dua na lewa. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakatulewa taki vakavina na kena muri nai qoliqoli vei ira nai taukei ni Ladi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Turaga ni Koro. • Lewe ni Vanua. 	Oti na vuli oqo
Sega ni vakaba na Vuaka	<ul style="list-style-type: none"> • Sega ni muri na lewa ni bose va koro 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakaleqa nai rairai ni matasawa. • Vakaleqa na sasalu(Kai Qari, Kuka, Mana) 	<ul style="list-style-type: none"> • Rogoci na lewa ni bose vakoro me tara na kena bai. 	<ul style="list-style-type: none"> • Lawa. • Vakamatei. 	<ul style="list-style-type: none"> • Turaga ni koro. • Lewe ni vanua 	Gauna totolo
Qoli butako mai taudaku	<ul style="list-style-type: none"> • Lavo • Kakana. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakaleqa nai vurevure ni bula vei ira nai taukei ni qoliqoli 	<ul style="list-style-type: none"> • Sega dua na lewa 	<ul style="list-style-type: none"> • Yadravi nai qoliqoli. • Tabana ni Ovisa me veivuke. 	<ul style="list-style-type: none"> • Turaga ni koro. • Lewe ni Vanua. 	Gauna saraga oqo.
Sivia na vana ena bogi	<ul style="list-style-type: none"> • Lavo • Kakana. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakarusai na kena yauti mai vakayayau na tinadra na ika. • Yauti mai na tinadra sasalu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sega ni dua lewa. 	<ul style="list-style-type: none"> • Tarai na bose va koro kei na tikina. • Vakalailai taki na vana ena bogi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Turaga ni Koro lewe ni vanua. 	Gauna totolo

TUVATUVA NI KENA CAKACAKATAKI NA KENA MAROROI KA VAKAYAGATAKI VAKAVUKUNA SASALU E VANUASO.
(MALAWAI No.2)

NA LEQA	NA VUNI LEQA	NA CAVA E VAKACACANA	VACAVA E SA VAKAYACORI OTI ME WALIA NA LEQA.	TUVATUVA NI E RAWA NI CAKA ME WALIA NA LEQA OQO.	O CEI ME QARAVA SE CAKAVA.	GAUNA CAVA
Duva	<ul style="list-style-type: none"> Vakarawarawa taki na kena qarai na ika 	<ul style="list-style-type: none"> Vakamatea na noda I qoliqoli 	<ul style="list-style-type: none"> Vatabui ena mata bose va koro. Vakatabui e na matanitu. 	<ul style="list-style-type: none"> Vakawaboko taki na vuni duva. Biu kina tabana ni Ovisa. 	<ul style="list-style-type: none"> Turaga ni koro nona mata komiti. 	Gauna totolo duadua rawa.
Qolivi vakalevu ni qoliqoli.	<ul style="list-style-type: none"> Levu na lewe ni vanua. Levu na ogaoga. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa kau mai na ika lalai. 	<ul style="list-style-type: none"> Sega ni dua na ka. 	<ul style="list-style-type: none"> Vakatabui e dua na tiki ni vanua ni qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> Turaga ni koro Turaga ni vanua. 	Gauna totolo duadua.
Vutu Guru	<ul style="list-style-type: none"> Sa lailai na Guru. 	<ul style="list-style-type: none"> Vakamatea na nodra vale se na vanua era bula kina. 	<ul style="list-style-type: none"> Sega ni dua na ka e vakayacori. 	<ul style="list-style-type: none"> Vakatabui na vutu Guru. 	<ul style="list-style-type: none"> Turaga ni Koro. 	Kena totolo kena vinaka.
Vakarusai na veidogo	<ul style="list-style-type: none"> Vakayagataki me buka. 	<ul style="list-style-type: none"> Vakarusai na nodra I tikitiko na sasalu kecega. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa tei oti na kena I sosomi. 	<ul style="list-style-type: none"> Me vaqaqacotaki me navuci e duana siga me vakayacori kina. 	<ul style="list-style-type: none"> Lewe ni Koro. 	Gauna ni cakacaka va koro.
Benuci na Matasawa	<ul style="list-style-type: none"> Sega na qara ni benu. 	<ul style="list-style-type: none"> Rawa ni vakagaga na ika bula e matasawa. 	<ul style="list-style-type: none"> Kacivaki e na koro me dui maroroya na benu vaka na plastic kei na tini lala. 	<ul style="list-style-type: none"> Me keli na qara ni benu. 	<ul style="list-style-type: none"> Lewe ni koro (turaga/marama.) 	Gauna ni sasamaki e na koro.

	• Nōdra valé na ika.	• Sega ni dua na ka.	• Me vakatabui na kena lai kau mai na lase.	• Lewe ni vanua.	Gauna totolo duadua.
Levu na Ladi.	<ul style="list-style-type: none"> • Vakarawarawa taka na sala ni veilakoyaki. 	<ul style="list-style-type: none"> • Na ika, lase kei na vomu veikabula e tu noda matasawa. 	<ul style="list-style-type: none"> • Karataki na boto • Biu nai idini. 	<ul style="list-style-type: none"> • Lewe ni vanua. 	Gauna totolo Duadua.
Sega ni vaka ba na vuaka.	<ul style="list-style-type: none"> • Vucesa nai taukei ni vuaka. 	Vakaraitaki me dui vaka ba taka na vuaka.	<ul style="list-style-type: none"> • Vakabaitaki na vuaka. 	<ul style="list-style-type: none"> • Taukei ni vuaka. 	Gauna totolo duadua
Qoli butako mai taudaku.	<ul style="list-style-type: none"> • Nai colacola vakai lavo. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakacacana Nai feitei. • Kania na qari lalai e tu e matasawa. 	<ul style="list-style-type: none"> • Meso na ovisa ni qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> • Lewe ni vanua 	Gauna saraga oqo.
Sivia na vana ena bogi.	<ul style="list-style-type: none"> • Dredre na laurai na ika e na siga. 	<ul style="list-style-type: none"> • Kauta mai na lalailai ni sasalu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Yalani na vanua ni vana. (cakau toso yani ki wai) 	<ul style="list-style-type: none"> • Turaga ni koro & Ovisa. 	Gauna saraga oqo.

Laisasa Salu. , Mesulami Tuiwaru. , Laita Wati. Akanisi Tawa. Sereana Tamoi. Selai Bale , Akesa Buna.

KORO: LEKANAI

ULUTAGA	1950 - 1970	1970 -1990	- 2001
1. Bula sautu ni vanua	<ul style="list-style-type: none"> E se vakilai ni se levu sara na ka e sautu kina na noda vanua. E dua nai tovo o ya na sevu. E dau vakayacori na sevu I valenilotu ka vakakina ki vale levu (eg. vuata, vua ni qele) Mai waitui tale ga e vakilai ni levu na ika kei na sasalu tale e so e vakayagataki e na veisiga. Se sega soti na mate veitauvi. E a yaco ga mai e na maliwa ni gauna oqo na misila levu. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa tekivu me basika mai na bula vakailavo. Ka sa volitaki yani na veika e da bula kina e na veisiga. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa volitaki voli mai e vica na veisasalu ka dau rawa mai wai. (eg. vivili, sasalu – sucuwalu). Sa tekivu me vakilai ni sa lalai sobu mai na veiyau bula. Kakana volitaki na dalo kei na yaqona.
2. Wiliwili ni lewe ni vanua	<ul style="list-style-type: none"> E se lewe lailai sara na lewe ni koro e ra a tawana voli na koro ka ni se qai vitu (7) wale toka ga na lewe ni vale e a tawani voli. 	<ul style="list-style-type: none"> Toso cake ka sa tawani rawa e tini ka dua (11) na vale. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa toso cake na lewe ni vanua sa rua saga vulu ka dua (21) na vale sa tawa tiko ni kua.
3. Veivakatoroca ketaki - Cina - Vale - Bisinisi - Vuli	<ul style="list-style-type: none"> Cina Karasina, Benisini Vale vakaviti Tauyavu na I mata ni bisinis na sitoa ni soqosoqo e na E ra sa vuli voli na gone e na gauna oya e na koro ni vuli ni tikina e Vanuaso. 	<ul style="list-style-type: none"> Cina karisini, Benisini Vale – sa veisau mai na vale vaka Viti (Vale tudei) Paipo ni wai mai Dreke ni wai ki na taqe. 	<ul style="list-style-type: none"> Cina – koya voli ga, benisini, karisini.
4. Kakana e laukana e veisiga	<ul style="list-style-type: none"> Draunikau – E se dau vakarakara qai vakora. Se levu na kakana mai waitui ka se sega soti na kana mai na sitoa. Se sega soti na kakana vakalolo Vavi na waka ni 	<ul style="list-style-type: none"> Sa levu na kania na kakana vaka-lolo kei na kakana mai na sitoa Vaka me sa toso cake na kakana vakalolo kei na kakana mai na sitoa. 	<ul style="list-style-type: none"> Se laukana voli na veika e se dau laukana tiko mai. Ia, sa lailai sobu vakalailai.

	masawe me sukani ti.	<ul style="list-style-type: none"> Vaka me sa toso cake na mate veitauvi ni sa veisau na kakana e laukana e na veisiga. 	
5. Levu ni Sasalu	<ul style="list-style-type: none"> Sautu sara ga Se sega na volivolitaki 	<ul style="list-style-type: none"> Se levu na sasalu 	<ul style="list-style-type: none"> Se tiko na sasalu, sa sega na soti ni levu ni sa volitaki voli mai mei vurevure ni I lavo.

Vaitavi kina: Laisiasa Kalou, Samuela Pita, Litiana Rika.

NAI TUVATUVA NI KENA CAKACAKATAKI NA KENA MAROROIKA VAKAYAGATAKI VAKA VUKUNI SASALU KEI NAI YAUBULA E NA
TIKINA O VANUASO.

KORO: LEKANAI

Na Leqa	Na Vuni Leqa	Na Cava E Vakavuna.	Na Cava E sa Vakayacori Me Walia Na Leqa oqo	Tuvatuva Nika e Rawa Ni Caka Me Walia Na Leqa Oqo.	Ocei Me Qarava Se Cakava.	Gauna Cava.
Duva	<ul style="list-style-type: none"> Vinakati me Rawati vakatotolo na ika. Vinakati me rawati mai na ika lalai me baca ni siwa. 	<ul style="list-style-type: none"> Vakamatea na kawa ni ika (Sega ni digitaka naka e vakacacana.) 	<ul style="list-style-type: none"> Sa vakatabui tiko va koro na kena vakayagataki, kasa lawa ni koro me vamatei kece na loga ni duva. 	<ul style="list-style-type: none"> Vakadei taki na lewa sa tau oti. Kevaka e laurai ni dua e basuka na lewa oqo, sana biu kina liga ni lawa(ovisa) 	<ul style="list-style-type: none"> Komiti ni koro 	Ni oti na kena qaravi na vuli oqo (sa mai matata na na vakacaca levu e vakavuna na duva)
Qolivi vakalevu nai qoliqoli	<ul style="list-style-type: none"> Toso cake nai wiliwili ni lewe ni vanua toso cake talega ni vakarau ni veika e gadrevi me rawa kina na bula Gadrevi me voltaki na ka e rawa mai me rawati kina nai lavo. 	<ul style="list-style-type: none"> Kau mai vakasivia kasa vakadravudravua taki nai qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> E sesege ni dua na ka e se vakayacori. 	<ul style="list-style-type: none"> Vakadreti tiko na kena maroro nai qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> Turaganivanua kivei turaganikoro kei ira na lewe ni koro raraba. 	Ni oti na kena qaravi na vuli oqo.

Vutu Guru	<ul style="list-style-type: none"> E sega ni vakayacori tiko e na neitou I qoliqoli na qoli oqo. 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none">
Vakarusai ni veidogo.	<ul style="list-style-type: none"> E dau lau ta tiko me buka ni dryer 	<ul style="list-style-type: none"> E vakacacana na nodra I tikotiko kei na nodra I kanakana na ika.(breeding place.) 	<ul style="list-style-type: none"> Sa vakaraitaki oti vei ira na lewe ni vanua me sa cegu na kena lauta tiko na dogo. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa laurai nisa oti na kena vakayagataki tiko na dogo. 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> Sa caka tiko 	<ul style="list-style-type: none">
Benuci ni matasawa	<ul style="list-style-type: none"> Vakawaletaki na maroroi ni benu Sega soti ni kilai na leqa e laki vakavuna na benu 	<ul style="list-style-type: none"> E laki vakagaga naka e ra bula kina na ika. E vaka leqa na veika bula. (e-g plastic bag) 	<ul style="list-style-type: none"> Sa keli na qara ni benu me maroroi vinaka kina na benu me vakadreti me kua na biu benu e wai. 	<ul style="list-style-type: none"> Vakamatata taki vei ira na lewe ni vanua na leqa e na laki vakavuna na benu vakaca e wai Vakaqaco taki na maroroi vinaka ni benu. 	<ul style="list-style-type: none"> Komiti ni Koro kei turaga ni koro vei ira na lewe ni koro 	<ul style="list-style-type: none"> Gauna sara ga oqo ka me caka tiko ena vei gauna kece. 	<ul style="list-style-type: none">
Qolivi ni lase	<ul style="list-style-type: none"> Esega ni dau qolivi na lase e na neitou I qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none">
Levu na Ladi	<ul style="list-style-type: none"> Na kena leqa na gaunisala ni veilakoyaki e vanua (eg lori) 	<ul style="list-style-type: none"> Na waiwai e biuta mai na ladi e sogota na sala ni e loma ni wai Vakatolosevi ira na ika. 	<ul style="list-style-type: none"> E sega ni dua na ka e caka. 	<ul style="list-style-type: none"> Kerei vei ira nai taukei ni ladi me ra maroroya na noda wai kara cici vaka malua. Vakavinaka taki na gaunisala ni lori. 	<ul style="list-style-type: none"> Turaga ni koro 	<ul style="list-style-type: none"> Gauna saraga oqo 	<ul style="list-style-type: none">

Sega ni vakabai na manumanu (vuaka, bulumakau)	<ul style="list-style-type: none"> • Sega ni qarauni vinaka na kena vakavinaka taka na bai ni manumanu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vuaka-kania naka bula lalai mai dela ni mati. • Cukita ka kania Na ka e teivaki Bulumakau buturaka ka kania nai teitei. 	<ul style="list-style-type: none"> • Kesa butu I teitei na vuaka sa tu na dodonu vua nai taukei ni teitei me vakamatea na vuaka. • Bulumakau- ke butu I teitei sana veilewai taki na kena I taukei. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakadeitaki na lawa me baleta na manumanu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Turaga ni koro • Tabana ni teitei • Ovisa 	Gauna saraga oqoq
Qoli Butako mai taudaku	<ul style="list-style-type: none"> • Toso cake nai wiliwili ni lewe ni vanua sa sega ni veirauti nai qoliqoli. • Vesu mina nai lavo. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sega nira digia naka era mai kauta eg. ika, vivili, sucuwalu, urau, tarasea, dri loaloa(kecega) 	<ul style="list-style-type: none"> • Sega nira tobo rawa tiko. • Sega waqa me yadrava nai qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> • Kerei na tabana ni ovisa me yadrava nai qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> • Turaga ni koro • Ovisa 	Gauna saraga oqo
Sivia na vana e na bogi.	<ul style="list-style-type: none"> • Rawarawa na kena rawati mai na ika nira tu vakarawarawa ka sega soti ni rawarawa na nodra dro. • Vesu mona nai lavo. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vaka dravudravuatata nai qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ese sega ni dua na ka e vakayacori 	<ul style="list-style-type: none"> • Kerei na dau vana e na bogi me vakayalomatia taki nai qoliqoli e na bogi. • E rawa ni vakavuna talega na leqa kevaka e lakova wasoma. 	<ul style="list-style-type: none"> • Turaga ni vanua. • Turaga ni koro. 	Gauna saraga oqo

Compiled by: *Laisiasa Katou,*
Sanueta Pita,
Litiana Rika.

NAI TUVATUVA NI KENA CAKACAKATAKI VAKAVUKUNI SASALU KEI NAI YAUBULA E NA TIKINA O VANUASO.

KORO: NAOVUKA

Na Leqa	Vuni leqa	Cava e vakacacana	Ka sa vakayacori me wali na leqa.	Tuvatuva ni ka e caka me walia kina na leqa oqo.	Ocei me qarava se cakava	Gauna Cava.
Duva	<ul style="list-style-type: none"> • Kusima 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakamatea na ika lalai. Cemuri ira na ika mai na nodra I tikotiko. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakatabui va koro me tabu na duva. 	<ul style="list-style-type: none"> • Veivosaki taki e na bose va koro me vakatabui. 	<ul style="list-style-type: none"> • Lewe ni koro 	Veisiga kecega.
Qolivi vaka sivia ni qoliqoli.	<ul style="list-style-type: none"> • Voli. • Kakana 	<ul style="list-style-type: none"> • Vorolaki na lase nodra butuka na dau qoli e veisiga • Kila ga mai na ika. 	<ul style="list-style-type: none"> • Qoli ga vakarauta e veimacawa. • Kua ni vakayagataki na lawa matailalai e waitui. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakasala taki na marama e na bose vakoro. 	<ul style="list-style-type: none"> • Marama e na koro 	Gauna kecega ni qoli.
Vutu Guru	<ul style="list-style-type: none"> • Kana 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakarusa vakadua na nodra I tikotiko na ika. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakatabui na marama e na I walewale ni qoli oqo. 	<ul style="list-style-type: none"> • Veivosakitaki e na bose va koro. 	<ul style="list-style-type: none"> • Marama dau qoli. 	Gauna kecega.
Vakarusai na veidogo	<ul style="list-style-type: none"> • 	<ul style="list-style-type: none"> • 	<ul style="list-style-type: none"> • 	<ul style="list-style-type: none"> • 	<ul style="list-style-type: none"> • 	
Benuci na matasawa	<ul style="list-style-type: none"> • Vakasabusabu 	<ul style="list-style-type: none"> • Duka nai qoliqoli. • Vakagaga eso Na ika. • Mavoa kina na dau qoli. 	<ul style="list-style-type: none"> • Bosei ena bose vakoro me kua na sova benu e waitui. 	<ul style="list-style-type: none"> • Yadravi nai qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> • Lewe ni koro. 	Veisiga kecega.

Qolivi na lase	<ul style="list-style-type: none"> Boro ni vatu. 	<ul style="list-style-type: none"> Rusa vakadua na nodra I tilkotiko na ika. Totolo na voka ni baravi. 	<ul style="list-style-type: none"> Vakatabui. 	<ul style="list-style-type: none"> Veivosaki taki ena bose va koro. Bose ni tikina. 	<ul style="list-style-type: none"> Turaga ni koro. 	Gauna ni voli lase.
Levu na ladi.	<ul style="list-style-type: none"> Veilakoyaki. 	<ul style="list-style-type: none"> Kila na ika. Totolo na kava ni ua e vanua 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> Ovisa ni koro kei turaga ni koro. 	Gauna totolo duadua
Sega ni vakaba na vuaka.	<ul style="list-style-type: none"> Sega ni tara na kena ba na kenai taukei. 	<ul style="list-style-type: none"> Kania na sasalu e vanua soso, waitui kei na veidogo. Vakateqa nodra I tilkotiko na qari, kai.etc. 	<ul style="list-style-type: none"> Tara naBa. 	<ul style="list-style-type: none"> Veivosakitaki e na bose va koro. 	<ul style="list-style-type: none"> Ovisa ni koro kei turaga ni koro. 	Gauna saraga oqo.
Qoli butako.	<ul style="list-style-type: none"> Lavo 	<ul style="list-style-type: none"> Vakacacana na veivekani. 	<ul style="list-style-type: none"> Me yadravi. 	<ul style="list-style-type: none"> Veivosakitaki ena bose ni tikina. 	<ul style="list-style-type: none"> Turaga bulabula. 	Veigauna kecega..
Sivia na vana e na bogi	<ul style="list-style-type: none"> Kana. Lavo 	<ul style="list-style-type: none"> Lailai na ika lelevu. Sega na sasalu. 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none"> 	<ul style="list-style-type: none">

VAKADE UCI NI VEISAU E YACO ENA VEITABA GAUNA

KORO : - LAMITI

1950 – 1970 – 1990 – 2001

ULUTAGA	1950 - 1970	1970 -1990	1990 - 2001
1. Bula Sautu	<ul style="list-style-type: none"> Sautu e na kakana, vuata, sasalu – sautu, tomiki ga e matasawa. Kana e rua ga na gauna ni kana 	<ul style="list-style-type: none"> Sa lutu sobu na i vakarau ni ka e rawa – veikau kei matasawa. Sa tolu na gauna ni kana. Donu ma ka na Cagilaba levu. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa lutu sobu sara vakalevu na vakarau ni ka e dau rawa. E na vuku I veika sa basika mai.
2. Wiliwili ni lewe ni vanua	<ul style="list-style-type: none"> E ra sa lewe lailai sara na kedra i wiliwili 100 – 120 	<ul style="list-style-type: none"> Sa toso cake na i wiliwili 200 – 300 	<ul style="list-style-type: none"> Sa mai lutu tale na i wiliwili Ratou sa toki e dua na o wiliwili ki Naovuka
1. Veivakatoro caketaki - Cina - Vale - Bisinisi - Vuli	<ul style="list-style-type: none"> Cina : Se waqa tiko kina na i rara, tabucagi Vale: Vakaviti Bisinisi : Sa duri tiko kina na sitoa Vuli: Gone vuli era lako sara ki Vanuaso. 1952 sa qai duri kina na Koronivuli e Lamiti 	<ul style="list-style-type: none"> Sa vakayagataki kina na cina benisini – livaliva talega Vale kau, simede sa duri kina Sa toso vinaka sara na qaravi bisinisi – sitoa, voli yaqona Ra toso vinaka na Gonevuli 	<ul style="list-style-type: none"> Cina Benisini tikoga Sa levu sara na vale kau, simede Sa toso vinaka sara tikoga na cicivaki ni bisinisi ena sitoa, Lamiti – Naovuka So era vuli torocake - Nasi, Qase ni vuli, Vuniwai.
4. Kakana e laukana e veisiga	<ul style="list-style-type: none"> Laukana ga na kakana mai veikau kei na ka ni waitui. Sa basika talega mai na ti, raisi, falawa. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa levu sara na kakana mai na sitoa. Laukana tikoga na kakana e veikau kei waitui. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa levu tikoga na kana ena sitoa. Sa laurai talega e levu na mate.
5. Sasalu	<ul style="list-style-type: none"> E levu sara na sasalu 	<ul style="list-style-type: none"> Se levu tiko ga na sasalu 	<ul style="list-style-type: none"> Sa lailai mai

KORO: LAMITI.

Leqa	Navuni leqa	Na cava e vacacana	Na cava sa vakayacori oti me walia na leqa	Tuvatuva ni e rawa ni caka me walia na leqa oqo.	Ocei me qarauna se cakava.	Gauna cava.
Duva	<ul style="list-style-type: none"> Sa levu na Ogaoga ka vinakati me qarai vakarawarawa nai coi. E gaunisala rawarawa toka ni rawa ka, e vakalailai taka na gauna ni qoli e na vuku ni batabata. E ganiti keda kece nai walewale ni qoli e na kena vakayagataki. 	<ul style="list-style-type: none"> E vaka matea na kawa ni ika kei na vanua e drodrova na duva. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa vaqacacotaki na lawa vakamataniu vakavanua talega na kena tarovi na duva. 	<ul style="list-style-type: none"> Me tovolei me duri e dua nai soqosoqo bili vou e dua na lawa me maroroi ka qarauni kina nai qoliqoli kei nai yaubula. Me sagai me tau na vosa vei ira na lewe ni vanua me baleta na vuli oqo na maroroi ni yaubula. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa tavi na leweni vanua yadua me qarauna na kena maroroi nai qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> Ena gauna saraga oqo sana tovolei me caka qarauni na veika sa vulici rawa.
Qolovi vakalevu nai qoliqoli.	<ul style="list-style-type: none"> Na kena vinakati me qolivi vakalevu mai nai coi me baleta na oga ni neitou I tikotiko. Na kena vakasaqarai kina na ka me rawa kina na bula. 	<ul style="list-style-type: none"> Sara vakacacana vakalevu na vanua era maroroi ira kina na sasalu kei na ka mera bula kina. 	<ul style="list-style-type: none"> Ese segani dua naka e caka me walia na leqa oqo. 	<ul style="list-style-type: none"> Ena via tautauvata kei naka e koto e caka. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa I tavi ni lewe ni vanua yadua me qarauna na kena maroroi nai qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> Ena gauna saraga oqo sana tovolei me caka ka qarauni na veika sa vulici rawa.

Vutu Guru	<ul style="list-style-type: none"> E ganiti ira nai taba qase ni rawarawa vei ira na qoli oqo. 	<ul style="list-style-type: none"> Era vorolaki na lase na nodra I tikotiko na ika kei naka era bula kina. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa tarovi me kakua ni caka tale na qoli oqo. 	<ul style="list-style-type: none"> Me tomami tikoga na kena vakabulabulataki na lawa oqo. 	<ul style="list-style-type: none"> Sai tavi ni lewe ni vanua yadua me qarauna na kena maroroi nai qoliqoli. 	Sa vakayacori oti tiko.
Vakarusai ni vei Dogo.	<ul style="list-style-type: none"> Na kena vinakati me vakayagataki ena taravale kei na buka. 	<ul style="list-style-type: none"> E vakacacana na nodra vale na ika ka vakarusa na ka era bula kina na I yaubula. 	<ul style="list-style-type: none"> Ese sega ni dua na ka e vakayacori. 	<ul style="list-style-type: none"> Me tomami tikoga na kena vakabulabulataki na lawa oqo. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa I tavi ni lewe ni vanua yadua me qarava na kena maroroi nai qoliqoli. 	Ni oti na vuli oqo sana tovolei me tarovi ka me teivaki vakalevu.
Benuci ni matasawa	<ul style="list-style-type: none"> Esega nai benubenu. 	<ul style="list-style-type: none"> E vakacacana na nodra bula nai yaubula e waitui kei na keda kakana talega na tamata. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa bosei ena bose va koro me vakarautaki nai benubenu. 	<ul style="list-style-type: none"> Me tovolei me vakabulabulataki na komiti ni tiko soqosoqo ni tiko bulabula me yadrava na leqa oqo. 	<ul style="list-style-type: none"> Lewe ni vanua kei na komiti ni tiko bulabula. 	Asa qaravi oti tiko.
Qolivi ni lase.	<ul style="list-style-type: none"> Na kena vakayagataki mei boro kei nai bena veiira na marama. Vakarawaraw ataki na veitosoyaki. 	<ul style="list-style-type: none"> Evakaleqa na nodra vale kei nakakana ni yaubula. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa tarovi. 	<ul style="list-style-type: none"> Me vakabulabulataki tiko na kena tarovi. 	<ul style="list-style-type: none"> Lewe ni vanua. 	Sa vayacori oti.
Levu na Ladi.	<ul style="list-style-type: none"> Vakarawaraw ataki na veitosoyaki. 	<ul style="list-style-type: none"> E vakavuna na nodra dro vakayawa na ika mai vanua keimami bula kina ka varusa na ka era bula kina. 	<ul style="list-style-type: none"> Sega 	<ul style="list-style-type: none"> Sa na tovolei me vadewataki vei ira me ra dau qarauna na nodra vakayagataka na ladi e na neitou I qoliqoli. 	<ul style="list-style-type: none"> Lew ni vanua 	Ni oti na vuli oqo.
Sega ni vakaba na Vuaka.	<ul style="list-style-type: none"> Sega ni caka rawa na kena ba. 	<ul style="list-style-type: none"> E vakacacana nai qoliqoli e matasawa kei nai teitei. 	<ul style="list-style-type: none"> Sa bosei ena bose vakoro me maroroi 	<ul style="list-style-type: none"> Sa na yadrava tiko na koro ena kena lawa. Ke sega sana mate. 	<ul style="list-style-type: none"> Lewe ni vanua 	Sa qaravi tiko.

Qoli Butako mai tautuba.	<ul style="list-style-type: none"> • Na nodra vaqara nai vurevure ni lavo. 	<ul style="list-style-type: none"> • Era mai kauta tani na neitou I Yaubula. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sega. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sa na tovolei me vakalawa taki. 	<ul style="list-style-type: none"> • Turaga ni vanua. • Turaga ni koro. 	Ni oti na vuli oqo.
Sivia na vana ena bogi	<ul style="list-style-type: none"> • Dredre na kena qarai ena siga. • Sega na via moce. 	<ul style="list-style-type: none"> • E vakacacana na nodra kau vakalevu mai vanua. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sega 	<ul style="list-style-type: none"> • Sana tovolei me vakadewa taki me valailaitaki na vana ena bogi 	<ul style="list-style-type: none"> • Turaga ni Koro. • Lewe ni vanua. 	Ni oti na vuli oqo.

Penisoni Tawake. (Tui ni Mata)
Metuisela Raitaukata-(Turaga ni Koro)
Taitusi Tuivuci-(Liuliu ni tabagone)
Waisea Dela
Mereamo Yati.

TUVATUVA NI LEQA KA BIBI DUADUA SE LEVU DUADUA NA KENA VAKACACA.

1. Duva.
2. Qolivi vakalevu ni qoliqoli.
3. Vutu Guru.
4. Vakarusai ni veidogo.
5. Benuci ni matasawa.
6. Qolivi ni lase.
7. Levu na ladi.
8. Sega ni vaka ba na vuaka.
9. Qoli butako mai taudaku.
10. Sivia na vana e na bogi.

TARO KA YAVU NI KENA RAILESUVI KA DIKEVI NA YAGA NI KENA TAQOMAKI NAI QOLIQOLI SE "MANAGEMENT PLAN ".

1. Ni vatabui na duva, ta dogo, kateivaki na dogo, kavaka ba na vuaka e na laurai tale beka na sasalu kara sa yali yani e na vanua kara sa yali tu kina?-(Nala)
2. Ni vakatabui na Vutuguru, tabu na qoli lase ka teivaki vou tale na lase e na bulabula tale beka na lase kara dau qolivi tu eliu kasa yali yani?
3. Ni valailai taki na qoli, vakalailai taki vana e na bogi, yadravi vakaukauwa nai qoliqoli e ra na sautu tale beka mai (sega ni caka rawa) nai qoliqoli e Vanuaso?
4. Ni vaka lailaitaki cici ni Ladi e lomaloma e na laurai (qolivi) tale beka na ika lelevu kei na ika bula e na lomaloma?

DRAFT VANUASO TIKINA MARINE RESOURCE MONITORING PLAN

Taro/Leqa	Takete sei naki ni sasaga oqo.	Dusidusi/Vakatak ilakila.	Dusidusi vinaka duadua.	Vanua e dikevi.
1. Ni vakatabui na benuci ni matasawa e na sega beka ni gaga tale na ika se mate na sasalu?	<ul style="list-style-type: none"> - Kua ni gaga na Meto. - Kua ni laurai na benu e matasawa/uciwai /veidogo. - Rairai savasava na i tikotiko/ matasawa. 	<ul style="list-style-type: none"> - Savasava nai tikotiko. - Kua ni gaga na Meto. 	<ul style="list-style-type: none"> - Savasava nai tikotiko. - Kua ni gaga na Meto. 	<ul style="list-style-type: none"> - Veikoro. - Qoliqoli.

WASEWASE-1

Taro/Leqa	Takete sei naki ni sasaga oqo.	Dusidusi/vakatak ilakila.	Dusidusi vinaka duadua.	Vanua e dikevi.
Ni vakatabui na duva tadogo ka teivaki na dogo ka vakaba na vuaka e na laurai tale beka na sasalu kara sa yali yani? (Nala)	<p>- Duva: Mera sautu na sasalu e na I qoliqoli.</p> <p>- Ta dogo: Me maroroi kina na vanua e ra dau vakasucu kina na qari kei na ika.</p> <p>- Tei vaki na dogo: Maroroi se taqomaki kina na matasawa.</p> <p>- Vaka ba na vuaka: Mera kakua ni vaka rusa na sasalu se kakana.</p>	<p>- Bula sautu</p> <p>- Bula marau</p> <p>- Levu na gaunisala ni lavo.</p>	<p>- Bula Sautu</p> <p>- Bula marau</p> <p>- Levu na gaunisala ni lavo.</p>	<p>- Veikoro</p> <p>- Qoliqoli</p> <p>- Me tekivu mai Naivativa ti ka cava sara ki Vatumaca e na I qoliqoli vaka Vanuaso.</p> <p>- Turaga ni vanua.</p> <p>- Tui Vanuaso.</p> <p>- Ramasi.</p> <p>- Tui Lamiti.</p> <p>- Tui Waisa.</p>

WASEWASE 2:

Taro/Leqa	Takete sei naki ni sasaga oqo.	Dusidusi se vakatakilakila.	Dusidusi uasivi duadua.	Vanua e dikevi.
1. Vutu Guru	- Bula na lase, vakavale vinaka na ika.	<p>- Levu na ika sasalu.</p> <p>- Levu tale na Guru.</p>	<p>- Satu na vanua kei nai qoliqoli.</p> <p>- Eda sa raica na ika lelevu (Saqa).</p>	Qoliqoli.
2. Qoli Lase.	- Bulabula na lase vaka vale vinaka na ika.	- Levu tale mai na ika ka sega ni dau laurai tu e liu.	<p>- Satu na vanua kei na I qoliqoli.</p> <p>- Laurai mai na ika lelevu Ulavi kei na Saqa.</p>	Cakau. Lomaloma.

WASEWASE 3

Taro/Leqa	Takete ni sasaga oqo	Dusidusi se Vakatakilakila	Dusidusi se vakatakilakila vinaka duadua	Vanua e dikevi
Qolivi vakasivia ni qoliqoli	<ul style="list-style-type: none"> - vakatabui e dua nai wasewase ni qoliqoli - levu tale na ika kei na sasalu - tubu tale na lase - teivaki na tiri e matasawa - tuvani vinaka na moka 	<ul style="list-style-type: none"> - Cakau: Levu tale na vivili, ulavi, ta, urau, kawakawa, vasua, nama, cawaki. - Veidogo: levu na qari, kuka, mana, moci,. - Vutia: Levu na kaikoso, golea, mudra. - Moka: vivili, sisisici, madrali, telei, rusarusa. 		<ul style="list-style-type: none"> - cakau - lomaloma - vutia - veidogo - moka

WASEWASE: 4

Taro/Leqa	Takete sei naki ni sasaga oqo.	Dusidusi sei vakatakilakila.	Dusidusi vinaka duadua.	Vanua e dikevi.
Na valailai taki ni cici ni Ladi e lomaloma e na laurai tale beka na ika lelevu kei na ika bula e na lomaloma?	<ul style="list-style-type: none"> - Me rawa ni laurai tale na ika lelevu sa vakatolosevi ira tiko na Ladi. - Cici vakamalua me vaka lailai taka na kana ni ua e matasawa. - Me rawa ni laurai tale mai na ika bula koya sa dro tiko vakayawa e daku ni tuba. 	<ul style="list-style-type: none"> - Manoa mai na ika. - Qoli vaka voleka. - Laurai votu na ika bula e lomaloma. 	- Merawa ni laurai tale na ika bula e lomaloma.(Na vanua e ra sa kunekune dredre kina)	- Lomaloma ni e vakatabui e na veikoro yadua.

Compiled by Group 4

1. Isireli Masiwaini, Mesulami Tuiwaru, Waisea Delai, Sitiveni Vai, Filimoni Binia, Setoki Ceinaturaga, Litiana Rika.

**Lewe ni Vuli:
Management Plan Workshop**

YACA	YABAKI	TUTU/TAVI	KORO
TUESDAY			
1. Solo Vubaya	40	Lewe Ni Vanua	Naovuka
2. Laisiasa Kalou	57	Turaga Ni Mataqali	Lekanai
3. Penisoni Tawake	55	Tuinimata	Lamiti
4. Nacanieli Ravula	33	Turaga Ni Koro	Naovuka
5. Taitusi Tuivuci	38	Liuliu Ni Tabagone	Lamiti
6. Metuisla Raitaukula	41	Turaga Ni Koro	Lamiti
7. Timoci Serukalou	42	Turaga Ni Koro	Malawai
8. Akesa Qalituigau	19	Lewe Ni Vanua	Malawai
9. Seruwaia Masiwini	39	Radini Vakatawa	Malawai
10. Josaia Baravi	40	Lewe Ni Vanua	Malawai
11. Setoki Ceinaturaga	30	Dauniau Ni Tabagone	Malawai
12. Samuela Pita	25	Lewenivanua	Lekanai
13. Poasa Seru	55	Mata Ni Tikina	Vanuaso
14. Ratu Waisea Delai	30	Bati	Lamiti
15. Litiana Rika Delai	25	Lewenivanua	Lekanai
16. Ratu Joji Kaimacuata	52	Dauteitei	Malawai
17. Inoke Tikoinavuso	37	Lewenivanua	Malawai
18. Aporosa Vakanawa	41	Lewenivanua	Malawai
19. Mesulame Tuiwaru	36	Lewenivanua	Vanuaso
20. Apete Dabea	44	Vakatawa Ni Sitoa	Malawai
21. Sakiusa Turaga	60	Lewe Ni Vanua	Malawai
22. Joseva Tukana	53	Dauteitei	Malawai
23. Waisale Tuimaloku	69	Dauvunau	Malawai
24. Sitiveni Vai	53	Dauqoli	Vanuaso
25. Suliasi Burewale	62	Vakatawa Vakacegu	Naovuka
WEDNESDAY			
1. Silivemusi Delai	63	Turaga Ni Vanua	Vanuaso
2. Aporosa Tuiva	63	Turaga Ni Vanua	Malawai
3. Viliame Masale	45	Rokotuni	Vanuaso
4. Josese Rogo	48	Bati	Malawai
5. Peni Seniyasi	34	Bati	Malawai
6. Jone Bogi	43	Tui Malawai	Malawai
7. Epeli Maitokovai	44	Matanivanua	Malawai
8. Rajieli Mar	47	Bati	Malawai
9. Isireli Masiwiwi	43	Bati Leka	Malawai
10. Laita Wati	39	Tuinimata	Malawai
11. Filimon Binia	48	Gonedau	Vanuaso
12. Akanisi Tama	40	Bati	Malawai
13. Selai Salu	30	Bati	Malawai
14. Mereamo Raitukala	36	Nasi Ni Koro	Lamiti
15. Sereana Tamoi	32	Bati	Malawai
16. Penisoni Tawake	55	Matanivanua	Lamiti
17. Poasa Seru	55	Mata Ni Tikina	Malawai
18. Metuisela Raitaukala	41	Turaga Ni Koro	Lamiti
19. Nacanieli Ravula	33	Turaga Ni Koro	Naovula
20. Taitusi Tui Vuci	38	Liuliu Ni Tabagone	Lamiti
21. Sitiveni Vai	53	Gonedau	Vanuaso
22. Mesulame Tuiwaru	36	Lewe Ni Vanua	Malawai
23. Solomone Vubaya	40	Tabagone	Naovuka